

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет історії, політології та міжнародних відносин
кафедра історії України

Українські дипломатичні місії 1918-1921 рр.:
проблеми становлення та діяльності

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка VI курсу, групи 601
Спеціальності 032 Історія та археологія
Бернік Вікторія Дінівна
Керівник: проф., д.і.н. Добржанський О. В.
Рецензент: _____

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 3

від «24» листопада 2021 р.

зав. кафедри _____ проф. Ботушанський В. М.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ I. Організаційна структура та фінансове забезпечення українських закордонних представництв у 1918-1921 рр.	12
1.1. Організація дипломатичних місій	12
1.2. Фінансування закордонних представництв	20
1.3. Повсякденність представників українських дипломатичних місій.....	29
Розділ II. Кадрове комплектування українських дипломатичних місій у 1918-1921 рр.	39
2.1. Фахова підготовка українських дипломатів	39
2.2. Кадровий склад та професійний рівень українських закордонних представництв	48
Розділ III. Дипломатична діяльність українських закордонних представництв у 1918-1921 рр.	66
3.1. Функціонування дипломатичних місій	66
3.2. Агітаційно-інформаційна та культурно-освітня робота українських дипломатів	81
Висновки	91
Список використаних джерел та літератури	94

ВСТУП

Актуальність. Перша світова війна була подією, яка докорінно змінила людську цивілізацію. Велика війна 1914-1918 рр., як прийнято називати цей світовий конфлікт на Заході, принесла суттєві перетворення у кожному царину життя тогочасного суспільства та трансформувала політичний лад того часу. Якщо до 1914 р. на політичній мапі світу домінували імперії (Велика Британія, Франція, кайзерівська Німеччина, Австро-Угорщина, царська Росія, Османська імперія), то після завершення Першої світової національні держави зайняли провідні позиції. Більше того, нації, які раніше перебували у складі імперських державних утворень, отримали шанс створити власні держави. Таке «вікно можливостей» відкрилося і для українців. Саме війна 1914-1918 рр. та початок революційних подій в Російській імперії 1917 р. були тим чинником, який дозволив українському національному табору розпочати боротьбу за незалежність.

Зазначимо, що доба Української революції 1917-1921 рр. була надзвичайно важливою для українського національного руху. Досвід створення власного законодавства та державного управлінського апарату, регулярних збройних формувань був необхідним елементом утвердження власної держави. Поряд з цим особливої актуальності у сучасних умовах набуває вивчення основних засад зовнішньої політики у той час, механізми реалізації зовнішньополітичних програм. Тим паче, що сьогоднішні геополітичні реалії дають нам підстави проводити деякі паралелі з періодом Української революції 1917-1921 рр. Питання, що пов'язані з формуванням і діяльністю дипломатичного корпусу Міністерства закордонних справ 1918-1921 років, станом на сьогодні потребують детальнішого вивчення.

Тому дослідження етапу становлення, матеріального забезпечення та діяльності тогочасних українських дипломатів упродовж 1917-1921 рр. має не тільки науковий інтерес, а й сприятиме уникненню тих прорахунків і недоліків, які мали місце у минулому столітті. Отже, обрана тема має

науковий та суспільно-політичний інтерес, чим спричинена актуальність цієї магістерської роботи.

Метою нашої роботи є дослідження етапу становлення і діяльності українського дипломатичного корпусу доби Української революції 1917-1921 рр.

Зазначена мета передбачає вирішення наступних **завдань**:

- продемонструвати вплив кадрового складу та організації діяльності на функціонування закордонних представництв у інших державах;
- проаналізувати рівень матеріального забезпечення українських дипломатів;
- охарактеризувати становий та віковий поділ, освітню підготовленість тогочасних вітчизняних дипломатичних службовців упродовж 1918-1921 рр.;
- встановити вплив суперечок і конфліктних ситуацій між дипломатичними представництвами та всередині цих місій на ефективність їх роботи на міжнародній арені.

Об'єктом нашої наукової роботи є становлення і діяльність вітчизняного зовнішньополітичного відомства в добу Української революції у 1918-1921 рр.

Предметом дослідження є представники українських дипломатичних місій у 1918-1921 рр.

Хронологічні рамки визначено лютим 1918 р. – листопадом 1921 року. Така нижня межа спричинена тим, що одним із результатів дипломатичних переговорів у 1918 р. став факт визнання України як суверенної держави та встановлення офіційних дипломатичних контактів з європейськими країнами. Верхня межа – це листопад 1921 р., коли після укладення Ризького мирного договору більшість українських дипломатичних представництв перестали функціонувати, оскільки Україна втратила свою суб'єктність на тогочасній міжнародній арені.

Що стосується використаних методів дослідження, то ми дотримувалися при написанні роботи принципів історизму та об'єктивності.

При написанні магістерської використовувалися як загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція), так і спеціально-історичні методи (історико-порівняльний).

Щодо **історіографії** даної теми, то, на наш погляд, її умовно можемо поділити на чотири групи за хронологічно-географічним принципом: радянську, емігрантську, зарубіжну та сучасну українську. На нашу думку, запропонований поділ дозволяє у повній мірі висвітлити наукові напрацювання з цієї проблематики.

Слід сказати, що праці радянського періоду, незважаючи на надмірну ідеологізацію, можна розділити на енциклопедичні та спеціальні роботи. У книзі «Великий Жовтень та Громадянська війна в Україні. Енциклопедичний довідник» всі заходи українських національних урядів 1917-1921 рр., їх військово-політичних та дипломатичних лідерів зображено лише у негативному світлі [47]. У багатотомному виданні «Історії Української РСР» також викладений односторонній погляд на події 1917-1921 рр., а діяльність Центральної Ради, гетьмана П. Скоропадського та Директорії УНР зображувалась тільки негативно [47]. Натомість внутрішня та зовнішня політика більшовицької влади була описана як успішна та правильна.

Серед спеціальних досліджень, які присвячені українським революційним подіям 1917-1921 рр., варто виокремити кілька праць. Діяльність українських урядів у революційні роки, показана у роботах О. Ліхолат та І. Рибалка, оцінювалася скептично [55; 71]. Стверджувалося, що Центральна Рада та Директорія УНР у своїй роботі на внутрішній та міжнародній арені не враховували інтереси робітників та селян.

Варто наголосити, що у радянський час зовнішній політиці антибільшовицьких урядів майже не приділялося уваги. Винятком було дослідження Г. Симоненка, в якому детально розглянуто «14 пунктів» американського президента В. Вільсона та коментарі до них, охарактеризовано економічний стан України, головні вектори політики президентської адміністрації щодо використання ресурсів, встановлення

економічних контактів, контроль над ринками та банківською сферою України, а також позиція політичної еліти Сполучених Штатів щодо перепису на українських землях у той час [73].

Другою групою робіт є праці українських діячів в еміграції. Зазначимо, відсутність доступу до джерел компенсувалася широкою тематикою різних досліджень. Всебічний розгляд діяльності, досягнень та прорахунків державних діячів Української революції, велика увага до подій та персоналій, які зробили чималий внесок у справу утвердження української державності у добу революції 1917-1921 рр. тощо. Такий перелік тем пояснювався необхідністю донести свій власний погляд на ті події і процеси, безпосередніми очевидцями яких були більшість авторів. Вкажемо, що однією з характерних особливостей цих досліджень є визначення проблем, які стояли перед лідерами українського революційного табору. Також було охарактеризовано складність умов, у яких доводилося діяти на міжнародній арені українським дипломатам. Праці Д. Дорошенка [46], Є. Онацького [62], С. Томашіського [13], М. Шаповала [25] були написані безпосередніми учасниками тих буремних подій, а тому вони містять чималу кількість документів, частково переписаних із власних мемуарів і щоденників.

Необхідно наголосити, що комплексним дослідженням з цієї теми є «Історія України 1917-1923 рр.» Д. Дорошенка [46]. У цій праці подані витяги з тогочасних документів, проаналізовано основні тенденції зовнішньополітичного курсу, шляхи її реалізації, показано досягнення та прорахунки українських революційних урядів на світовій арені часів тощо.

До третьої групи наукових робіт слід зарахувати дослідження істориків із Великобританії, Латвії, Німеччини, Польщі, США, в яких охарактеризовано позицію до України та українського питання різних урядів у той час, серед яких країни Антанти, австро-німецького альянсу та нейтральні держави. Певні аспекти міжнародної політики щодо української держави висвітлено у роботі зарубіжного автора Дж. Ротшильда [72]. У книзі історика Дж. Уїлера-Беннета «Брестський світ: Перемоги та поразки

радянської дипломатії» проаналізовано атмосферу навколо укладання мирного договору між Україною та державами Четверного союзу з позицій німецьких дипломатичних представників та на матеріалах зарубіжних журналів [83]. Такі німецькі історики, Баумгард та Фішер розглядають політику щодо України крізь призму взаємин з більшовицькою Росією та кайзерівською Німеччиною [86].

Сучасна українська історіографія представлена не тільки працями загального характеру, що присвячені тематиці міжнародних відносин і української дипломатії, а деякими спеціальними науковими напрацюваннями щодо функціонування дипломатичних служб.

Слід сказати, що існує значна кількість праць як оглядового, так і спеціального характеру з історії української дипломатії 1918-1921 рр. У цих роботах аналізувалися окремі аспекти цієї проблематики. До такого типу досліджень варто зарахувати монографії і статті В. Верстюка [27], Д. Веденєєва [28-30], І. Дацьківа [42], Я. Пирога [63-66], О. Реєнта [70], В. Солдатенко [74-76], В. Соловйової [77-79] та інших. У них описується робота окремих дипломатичних представництв, яка була спрямована на утвердження України як міжнародній арені, частково показано економічний і соціальний бік роботи посольств і місій, детально висвітлені біографії головних діячів української дипломатії 1918-1921 рр.

У працях О. Добржанського [44-45], Г. Цветкова [87], К. Кондратюка [49], В. Циватого [88] подаються бібліографічні відомості про знаних українських дипломатів і їх діяльність, про загальну міжнародну ситуацію на той час, шляхи вирішення українського питання, його значення для інших держав. Також охарактеризовано вплив процесів, що відбувалися на території України.

Серед робіт, які присвячені українським дипломатичним місіям, варто виділити дослідження В. Соловйової, в якому ґрунтовно розкрито аспекти діяльності та досягнення українських дипломатів на світовій арені у 1917-1923 рр. [78]. Зокрема, значна увага у книзі акцентується на міждержавних

відносинах України, що дає нам можливість скласти загальне уявлення про проблему. Авторкою проаналізовано характерні риси зовнішньополітичного курсу, описана діяльність іноземних представництв, а також окреслено коло головних діячів, які брали участь у налагодженні таких відносин та утвердженні України як суб'єкта міжнародного права. Також у В. Соловйової є низка публікацій, які присвячені діяльності дипломатичних місій, зокрема, посольство УНР періоду Директорії в Туреччині і біографічним відомостям про дипломатів доби Української революції 1917-1921 рр. [77; 79].

Варто згадати й статті української дослідниці Н. Ластовець, які теж присвячені функціонуванню вітчизняних дипломатичних представництв упродовж 1918-1921 рр. [51-54]. Окрім загальної інформації у роботах Н. Ластовець можна знайти чимало цікавих даних стосовно діяльності деяких дипломатичних місій, українських дипломатичних службовців і їх роботи поза межами країни тощо.

Отже, історіографія даної теми охоплює велику кількість наукової літератури. Різне сприйняття подій і приналежність до різних наукових шкіл давала можливість дослідникам сформулювати власний погляд на процеси, що відбувалися у 1918-1921 рр., мати протилежні оцінки щодо функціонування українського дипломатичного корпусу у той час.

Щодо джерельної бази, то слід зазначити, що зовнішня політика українських державних утворень періоду революції 1917-1921 рр. представлена широким колом історичних джерел. Мемуари, спогади, щоденники, епістолярії становлять значний пласт для вивчення сторінок діяльності дипломатичних представництв України у зарубіжних країнах. Тому, на наш погляд, джерела, які ми використовували для дипломної роботи доцільно поділити на такі основні групи: 1) опубліковані документи та матеріали; 2) статті в періодичних виданнях того часу; 3) джерела особистого походження.

Щодо першої групи, то перелік документів, які були опубліковані є доволі різним. Це законодавчі та нормативно-правові акти, листування тощо.

Варто вказати низку збірників документів. Зокрема, документи Центральної Ради, деяких дипломатичних місій, нормативні матеріали, у яких характеризуються деякі аспекти становлення зовнішньополітичного відомства доби Української революції 1917-1921 рр. [2-3; 7; 14-17]. Скажімо, у збірці документів «Україна в ХХ столітті» документи подані в хронологічній послідовності, на основі якої можна побачити причинно-наслідкові зв'язки між подіями, що мали місце на українських територіях, і заходами українського уряду на дипломатичні виклики [14].

Ще одна група джерел – це статті у тогочасних часописах. Зазначимо, що періодичні видання є вагою джерельною основою для вивчення історії революційних подій в Україні, у тому числі, зовнішньополітичного курсу різних політичних режимів. Також з цих матеріалів можемо дізнатися про сприйняття діяльності місії з боку діаспори та місцевого населення тощо. Значна кількість газет і журналів того часу публікується у збірниках документів та оцифровується.

На наш погляд, слід звернути увагу на окремі публікації. Скажімо, статтях з газет «Шлях», «Прапор», «Вільне слово», «Трибуна» упродовж 1917-1921 років [60]. У цих публікаціях більшу частину інформації присвячено ситуації з українського питання за кордоном, значно рідше можна натрапити на інтерв'ю дипломатів та інші матеріали. Інформація, що подавалася тодішньому українському суспільству, зводилася до констатації факту про переможну діяльність українських дипломатів, ідеалізацію відносин із Центральними державами чи країнами Антанти залежно від часового відрізка тощо.

Третя група джерел – матеріали особистого походження. У спогадах провідних державних діячів українського революційного табору висвітлено обставини міжнародної політичної ситуації під час відродження української державності, формування підходів щодо зовнішньої політики різних українських урядів. Зокрема, це мемуари В. Винниченка [1], Д. Дорошенка

[4], А. Марголіна [5], О. Шульгіна [26], П. Скоропадського [11], М. Шаповала [24].

Типовим зразком мемуарної літератури є «Мої спогади щодо недавнього минулого (1914-1920 рр.)» Д. Дорошенка [4]. Численна документальна база разом із спогадами міністра закордонних справ періоду Української держави 1918 р. зробила цю працю одним з кращих і найповніших оглядів зовнішньополітичного курсу у роки правління П. Скоропадського та частково періоду Директорії УНР.

Окремо слід наголосити на спогадах гетьмана П. Скоропадського. Одразу підкреслимо, що відсутність у мемуарах Скоропадського витягів чи цитат документів не применшує їхньої наукової цінності [11]. На нашу думку, ключовою ідеєю спогадів є зображення себе як державника та процесу еволюції свого світогляду. Цікаво, що характеристика зовнішньої політики була інструментом поширення свого бачення майбутньої незалежної української держави та її нації.

Погляди дипломата, першого міністра закордонних справ УНР О. Шульгіна вирізнялися поміркованістю, а зовнішньополітичні симпатії українського чиновника були на боці країн Антанти (Великобританія, Франція, Сполучені Штати Америки) [26]. Саме завдяки О. Шульгіну були встановлені зв'язки та відбувалися переговори з дипломатами Антанти упродовж літа 1917 р. – на початку лютого 1918 р.

Також варто згадати про спогади А. Марголіна [5]. Для нас вони цінні тому, що у них розкрите широке коло проблем: характерні риси міжнародних відносин доби Української революції, проблеми пов'язані з єврейським питанням, позиція англійських, французьких та американських дипломатів до українського питання у той час тощо.

У щоденнику відомого українського революційного діяча, дипломатичного службовця, члена Директорії УНР М. Шаповала подано багато інформації, пов'язаної з політичною та громадською діяльністю автора, у тому числі і з цариною міжнародних відносин [24]. У ньому також

представлені позиції представників різних українських політичних сил, які ставили за мету втілення у життя власного бачення державності, що спричиняло неприйняття тих чи інших дій та конфліктів у середовищі тогочасного українського політикуму.

Таким чином, використання різних груп джерел (збірники документів, матеріали періодики, мемуарної спадщини) дозволяє нам проаналізувати маловивчені сторінки становлення і діяльності українських дипломатичних місій.

Структура цього дослідження складається зі вступу, розділів, які, своєю чергою, поділяються на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Розділ I. Організаційна структура та фінансове забезпечення українських закордонних представництв у 1918-1921 рр.

1.1. Організація дипломатичних місій

Дипломатичні інституції періоду Української революції 1917-1921 рр. з'явилися на тлі швидкого утвердження України як суб'єкта тогочасної міжнародної системи. Укладення Брест-Литовського мирного договору 1918 р. надало можливості для створення і діяльності мережі українських посольств і надзвичайних дипломатичних місій, які мали відповідний статус, матеріальні та кадрові ресурси для втілення політики, яка відповідала національним інтересам. Незважаючи на це, принципи, на яких базувалася організація закордонних представництв, відрізнялися в залежності від цілей та пріоритетів українських революційних урядів впродовж 1918-1921 рр.

Розряди зарубіжних представництв відіграли важливу роль для встановлення дипломатичних контактів з країною перебування. Саме від них залежали такі складові, як кількість дипломатичного персоналу, фінансування і коло повноважень глав цих місій, а також можливість укладення певних домовленостей. Все це можна було використовувати для досягнення поставлених цілей. Перший розряд відрізнявся від другого і третього (період Центральної Ради та Директорії УНР) кількістю штату, фінансуванням, яке було майже в два рази менше, і рангом голови дипломатичної місії [30, с. 93].

Градування представництв періоду Української держави гетьмана П. Скоропадського на два розряду замість трьох було спричинене пріоритетністю місій I розряду, які відправлялися в країни, які мали ключове значення для гетьманського уряду. Належне фінансове забезпечення, відбір кваліфікованих та досвідчених фахівців, координація, наскільки це було можливо в тих умовах, відрізняли такі представництва від місій II розряду. Особливо це стосувалося представницьких витрат, з яких забезпечувалася організація різних зустрічей, обідів, званих вечерь тощо. Слід зауважити, що у той час це були важливі складові для налагодження стабільних контактів як

з політичними колами країни-перебування, так і з представниками дипломатичного корпусу [30,с. 93-94].

Для доби Центральної Ради були притаманні перші заходи стосовно регламентації штату, цілей і завдань дипломатичних представництв на документальному рівні. Навесні 1918 р. було підготовлено постанову «Про закордонні установи Української Народної Республіки». У цьому документі було окреслено вектори діяльності дипломатичних місій: налагодження контактів з урядами країн акредитації, відстоювання політичних і економічних інтересів УНР (перш за все, йшлося про проблему військового майна, що залишилося після розпаду Російської імперії 1917 р.), захист прав громадян України в інших державах. Згодом в часи гетьманського режиму П. до цих напрямків додалася культурно та освітня складові, яка, за задумом тогочасних українських революційних діячів, повинна здійснюватися за допомогою популяризації українського питання в пресі, видання брошур, книг, виступів з відкритими лекціями тощо [29, с. 55-56].

Зазначимо, що після ратифікації Брестського мирного договору 1918 р. Міністерством зовнішніх справ у роки Центральної Ради було створено чотири дипломатичні представництва (в Берліні, Відні, Бухаресті, Стамбулі). Три перших належали I, а останнє – до II розряду, що впливало на обсяг фінансове забезпечення і чисельність дипломатичного штату, але не на перелік поставлених перед дипломатичними представництвами завдань. З періоду гетьманства П. Скоропадського працювало чотири посольства I розряду: в Німеччині, Австро-Угорщині (яке згодом перемістилося в Австрію), Туреччині та Болгарії, а також представництва в Румунії, Фінляндії, Польщі, Швейцарії, на Дону і Кубані, які належали до місій II розряду. У добу правління Директорії УНР, за інформацією дослідників даної тематики, виділяють від 16 до 18 українських дипломатичних іноземних структур. Більшість цих дипломатичних місій залишилася від колишніх урядів, в тому числі чотири посольства гетьманського режиму. Додаткові

представництва були засновані у Франції, Великій Британії, Італії, Сполучених Штатах та Скандинавських країн [29, с. 56].

За типами закордонні інституції періоду Центральної Ради поділялися на посольства, дипломатичну місію, генеральне консульство, консульство, віце-консульство і консульське агентство. Посольство як постійне офіційно акредитовано країною перебування дипломатичне представництво мало право захищати і відстоювати інтереси держави України в політичній, фінансово-економічній і соціальній площині. Воно мало всі права і преференції, які надавалися таким представництвам. Голова посольства мав право підпису важливих документів від імені уряду Центральної Ради, а поставлені завдання мали бути регламентовані постановою «Про закордонні установи Української Народної Республіки». Повноваження закордонних дипломатичних місій в якості представництва, яке могло бути визнано на офіційному, так і на офіціозному рівні, з включенням в дипломатичного корпусу країни перебування, але без офіційного визнання незалежності держави, були дещо менше. Дипломатична місія, виконуючи перелік завдань рівня посольських структур, а саме: координувати свою діяльність не тільки з Міністерством закордонних справ, але й відомствами інших країн [29, с. 56-57].

Варто підкреслити, що функціонування консульських установ передбачалося регламентувати на державному рівні окремим законом. Так, у грудні 1917 р. Генеральний секретаріат закордонних справ УНР розробив проект закону «Про установи для охорони інтересів українських підданих за межами Української Народної Республіки». Відповідно до цього законодавчого акту повинні бути створюватися посади консульських агентів, а також визначатися обов'язки консульських установ, до функцій яких повинні належати питання видачі громадянам посвідчення для повернення в Україну, оформлення паспортів для виїзду за її межі, оформлення фінансових дотацій громадянам України, які перебували за кордоном тощо. Ранги глав дипломатичних місій мали бути визначені в такий спосіб: Посол, Посланник

або Уповноважений Міністр, який володів найбільшою свободою дій, Міністр-Резидент і Повірений у справах. Кожен з них був представником України в державі-перебування і відрізнявся лише можливістю бути залученим до певних політичних акцій. Якщо глава представництва I розряду володів усіма інструментами та повнотою повноважень, разом з правом підпису важливих дипломатичних документів, договорів та угод різного рівня, то Повірений у справах здійснював підготовчу роботу для налагодження необхідних контактів, але можливостей для самостійної діяльності він не мав [29, с. 58].

Також, відповідно до вказаного вище закону, пропонувалося, що зарубіжні структури слід розділити на три розряди з чисельністю штату в 9, 7 і 3 чоловік. Посол або Посланник і Повноважений Міністр мали керувати посольством I розряду. Крім них до штату представництва належали такі посадові особи, як радник, два старших і один молодший секретар, військовий агент (аташе) і перекладач. Посольства II розряду очолювалися Міністром-Резидентом. Вони повинні були складатися з радника, двох секретарів, військового аташе і двох перекладачів. Посольство III-го розряду складалося з 3 чоловік (керівник представництва, секретар і перекладач) під керівництвом Повіреного у справах.

Щодо кількісного складу українських дипломатичних представництв періоду Центральної Ради, то його можна проаналізувати на підставі листування МЗС і відповідних представництв, спогадів безпосередніх учасників подій. Наприклад, в посольстві УНР в Берліні спостерігалася нестача третини штату співробітників. Місія в Румунії, що належала до представництв II розряду, сформували з такою ж недостатньою кількістю співробітників. Про дипломатичні структури в Туреччині і Австро-Угорщині залишилися фрагментарні відомості, відповідно до яких у складі місій було всього три співробітника разом з главою представництва [30, с. 96].

Необхідно зазначити, що в часи існування Української держави гетьмана П. Скоропадського організація дипломатичних представництв

зазнала суттєвого коригування. Поділ на три розряди був змінений на два, а також було скориговано структуру штату та фінансування:

- посольство I розряду повинно було складатися з голови (Посла, Посланник, Уповноваженого міністра), радника, старшого секретаря, двох секретарів, бухгалтера, двох старших канцелярських чиновників, двох молодших канцелярських чиновників (одного згодом переведені в ранг аташе);

- посольство II розряду складалося з голови (міністра-резидента, Повіреного у справах), секретаря і перекладача.

Стосовно чисельності штату представництва I розряду, то він був розширений до 12 осіб в порівнянні з попереднім періодом. До штату закордонного дипломатичного представництва було додано посади бухгалтера, секретарів, кількість яких варіювалася залежно від необхідності (дві або три людини). Посольство II-го розряду складалося з 3 чоловік з головою дипломатичного представництва включно [30, с. 96-97].

Підкреслимо, що окремо прописувалися посади військових і військово-морських агентів/аташе, які мали певну відособленість від інших членів дипломатичних представництв: фінансування для них виділялося спеціальними міністерствами, але вони належали до складу дипломатичних місій разом з консулами і фінансовими агентами. Військові і військово-морські аташе мали не тільки незалежне фінансове забезпечення, але і свій невеликий штат в собі секретаря та агентів-інформаторів, які фінансувалися окремо. Наявність персонального секретаря, регламентування кабінету, а в разі неможливості їх надання з боку дипломатичного представництва виділення коштів на їх оренду та купівлю, ще раз підкреслювало важливість роботи аташе за кордоном. Торгові агенти, які мали допомагати гетьманському уряду у налагодженні фінансово-економічного та торговельного співробітництва з іноземними партнерами, також мали персонального секретаря і їм виділялося окреме приміщення, а також найширші можливості для впровадження урядової політики [30, с. 97].

Щодо доби Директорії УНР, то вона ознаменувалася поверненням до поділу дипломатичних представництв на III розряди. Такий розподіл існував в роки Центральної Ради. Відправку дипломатичних місій, як і кадрові призначення, активно висвітлювали в тогочасній періодиці. Так, під назвою «Українська місія в союзних держав» 29 грудня 1918 року було надруковано повідомлення про відправку дипломатичних місій до головних центрів союзних держав: в Лондон, Париж, Вашингтон і Рим, а особливу увагу звернено на організацію дипломатичної місії на Паризьку мирну конференцію, до складу якої увійшло понад 60 осіб. Незважаючи на активну відправку місій, чіткої регламентації кількості дипломатичного персоналу, крім загальної, не було. Але зазначимо, що поділ в середині дипломатичної місії на секретарів, радників і аташе визначався головою відповідно до виробничої необхідності [36, с. 211].

Вже на весні 1919 р. було здійснено спробу збільшити склад дипломатичних місій. Було запропоновано збільшити чисельність штату для дипломатичних установ I і II розряду. З 9 до 14 осіб для I, а з 7 до 12 для II розрядів. Однак таке нововведення не було прийнято через брак фінансування, яке було відчутне на тлі стрімкої інфляції і девальвації національної грошової одиниці. Загалом, штати дипломатичних місій повинні були мали наступну структуру:

- представництво I розряду складалося з голови (Посла, Посланник або Уповноваженого міністра), двох радників, двох секретарів, двох аташе і двох чиновників;
- представництво II розряду складалося з голови (міністра-резидента), радника, помічника, секретаря, аташе і чиновників;
- представництво III розряду – з голови (Повіреного у справах), секретаря та двох чиновників.

Варто зауважити, що структура дипломатичних представництв доби Директорії УНР була законодавчо зафіксованою, але часто бували випадки перевищення встановленої чисельності штатів. Для прикладу, замість 9 осіб

для представництв I розряду законом про встановлення дипломатичних відносин з США було передбачено 13 осіб, для місії в Великобританії - 10 осіб. Так, в інструкції щодо кадрового укомплектування дипломатичних місій, датована початком 1919 р. У ній розповідалося про встановлений склад штату дипломатичних представників для всіх місій без урахування поділу на розряди. Штат дипломатичного закордонного представництва складався з голови, радника, секретаря, двох аташе і двох чиновників для доручень. При однаковому чисельності штату структура могла змінюватися. Наприклад, в місії УНР в Італії секретар був один, а радників кілька, хоча розподіл обов'язків в середині місії залежав від розряду представництва [36, с. 211-212].

Зауважимо, що такий поділ на відділи дипломатичного представництва, регламентований різними законодавчими і нормативно-правовими документами, був спрямований на те, щоб оптимізувати функціонування дипломатичних представництв за кордоном. Також була помітною тенденція стосовно збільшення кількості поставлених перед дипломатичними місіями завдань. Якщо в роки існування Центральної Ради розпливчате формулювання захисту державних інтересів охоплювало відстоювання прав і свобод громадян, аналіз економічної ситуації для подальшого співробітництва, то в період Української держави П. Скоропадського економічна складова разом з політичною грала ключову роль і, виходячи з цих пріоритетних задач, відбувалася комплектація дипломатичних місій. Кількість і напрямки поставлених завдань мали відчутний вплив на організаційну побудову представництв, яка еволюціонувала в залежності від системи управління урядових установ [36, с. 212].

Представники Української Держави та Української Народної Республіки мали діяти і виглядати відповідно до норм тогочасного дипломатичного етикету. Зазначимо, що наявність загальноприйнятої форми одягу, необхідної для заходів світського характеру, полегшувало вибір фасону, але не нівелювало необхідності поновлення наявних костюмів. До

слова, подібне питання піднімалося і в середовищі держслужбовців в Україні, але його постановка була дещо іншою, оскільки, як зазначає Р. Пиріг, один з відомих фахівців доби Української революції 1917-1921 рр., «чимало працівників ставили питання про суттєву зношеність їх гардероба, неможливість його оновлення через дорожнечу». Тому в кошторисі іноземних інститутів закладався окремий пункт на «обмундирування». Зазначимо, що такий привілей поширювався на штат дипломатичних представництв і місій, а також на військовий і військово-морський аташат, згідно з яким форма могла змінюватися кожні півроку і одержувач такого привілею мав право залишити її собі без компенсації вартості тільки в разі більш піврічного стажу роботи на займаній посаді. Для аташе існувала чітка регламентація стосовно службового одягу [29, с. 97].

Також існувала практика відкликання дипломатичних представників з займаних посад. Це могло відбутися з кількох причин. Для прикладу, через проблеми зі здоров'ям, службовою необхідністю, здійснення проступків на службі або невиконання службових обов'язків. Разом з тим, відкликаючи дипломатів з їх посад, всіляко уникали вживання останніх двох формулювань. Найчастіше представників, які не відповідали займаним посадам через брак досвіду чи фаховості, переводили на інші місця, як це сталося з Г. Сидоренко, головою української делегації на Паризькій мирній конференції у серпні 1919 р., який згодом обійняв посаду голови дипломатичного представництва у Відні замість В. Липинського. У зв'язку зі станом здоров'я був відкликаний зі своєї посади посол в Німеччині Ф. Штейнгель та замінений представник в Стамбулі [36, с. 213].

Організаційні проблеми дипломатичного корпусу періоду Центральної Ради і Директорії УНР були схожими. Труднощі з організацією переїзду дипломатів в країни акредитації, проблеми зі знанням ними мов, з житловими умовами в країнах-перебування з однією відмінністю – штат місій за документами перевищував заявлений. До офіційного штату посольства не належали вільнонаймані робітники (друкарки, портьє,

перекладачі, водії, охорона). Звісно вони не володіли дипломатичним імунітетом, але на їх утримання витрачалися доволі великі суми коштів [36, с. 213].

Таким чином, велика роль у зовнішньополітичному курсі різних урядів періоду Української революції 1917-1921 рр. належала структурі і розгалуженості дипломатичних представництв закордоном. Розподіл на розряди, який був зафіксований на законодавчому рівні, з напрямками міжнародного співробітництва, регламентував обсяги фінансування і штатний склад закордонних дипломатичних місій. Закріплення векторів діяльності не відбулося на законодавчому рівні та на основі нормативно-правових актів, але у документації внутрішнього використання дипломатичних іноземних установ простежується поділ на відділи за напрямками їх роботи.

1.2 Фінансування закордонних представництв

Витрати на втілення зовнішньополітичного курсу українських революційних урядів 1918-1921 рр. відрізнялися в залежності від цілей, вирішення яких ставив собі за тему той чи інший політичний режим, і головних напрямків співпраці із зовнішніми партнерами.

Закордонні дипломатичні місії доби Центральної Ради і Директорії УНР ділилися на представництва I, II і III розрядів. До представництв I розряду належали посольства в Берліні, Відні, Стамбулі та Софії, до останньої дипломатичну місію не було відправлено через державний переворот, який здійснив генерал П. Скоропадський. До місій II розряду зараховано закордонне представництво в Королівстві Румунія [33, с. 60].

Обсяг фінансового забезпечення дипломатичних місій залежав від пріоритетів в сфері зовнішньої політики України того часу. Це впливало на чисельність дипломатичного апарату, кількість додаткового обслуговуючого персоналу, організацію різних заходів, а отже, на інтенсивність роботи в тій

чи іншій країні. Поділ на два розряду періоду Української держави гетьмана П. Скоропадського також був спричинений концентрацією інтелектуального потенціалу і засобів на пріоритетні вектори зовнішньополітичного курсу. Повернення до трьох розрядів доби Директорії УНР було не тільки даниною організаційної традиції, яка складалася в роки Центральної Ради, а й виходило з політики, яку реалізовував на практиці В. Чеховський – міністр закордонних справ УНР, яка полягала в популяризації української справи за межами країни. Саме від пріоритетних напрямків діяльності дипломатичних структур та кількості місій залежали обсяг і статті витрат [33, с. 61].

Варто зауважити, що фінансове забезпечення українських місій здійснювалося Міністерством закордонних справ, доцільно розділити на три групи витрат відповідно до їх призначення:

- зміст посольства, що включало в себе оренду приміщення, закупівлю потрібного приладдя, заробітна плата працівникам тощо;
- представницькі витрати, видавалися послам і головам місій для підтримки необхідного рівня взаємин;
- інші витрати, які включали в себе відрядження, діяльність інформаційного відділу, оренду приміщення, кошти на організацію культурницьких заходів тощо.

Необхідно підкреслити, що інформація стосовно обсягів фінансового забезпечення українських закордонних дипломатичних місій та сум фінансових ресурсів, які виділялися ними на ті чи інші статті витрат, ми можемо частково аналізувати на основі листування і телеграм між українським МЗС і представництвами, спогадами голів, радників і секретарів місій, квітами і ордерами, що збереглися у опублікованих збірниках документів, мемуарній спадщині, тогочасній періодиці тощо. У той же час неповнота джерельної бази за обсягами фінансування та витрачання коштів українських дипломатичних представництв і місій закордоном, відсутність низки важливих документів, не дозволяють проаналізувати фінансову складову діяльності зазначених вище структур до деталей. Наприклад, коли

йдеться про відсутність звітів про отримання коштів і статті витрат дипломатичних місій періоду Центральної Ради, втрату фінансової звітності посольства в Берліні часів Української держави гетьмана П. Скоропадського, надзвичайно плутані ордера, які видавалися за правління Директорії УНР майже у всіх представництвах тощо [33, с. 61-62].

Стосовно становища місій II розряду, то воно було трохи складніше. На всі витрати було виділено 25.000 карб. Тим паче, що існування дипломатичної місії в Королівстві Румунії полегшувала присутність військових боєприпасів, що залишилися після розпаду царської Росії. Тому дипломатична місія повинна була забезпечувати захист від розкрадання.

Як бачимо, такий розподіл фінансових ресурсів спричиняв тільки встановлення поверхових контактів. Світський спосіб життя, який повинні були вести дипломатичні діячі, особливо молоді української держави, для зав'язування стабільних і важливих знайомств, вимагав більшої обізнаності в політиці країн перебування, чого не було в українських представників у роки існування Центральної Ради. Попри нестабільну ситуацію на українських територіях, уряд Центральної Ради намагався здійснювати збалансовану зовнішню політику, посилювати відповідальність українських дипломатичних представників на місцях [33, с. 62].

Слід зазначити, що кардинальні перетворення у царині дипломатії відбулися в період Гетьманату П. Скоропадського. Були встановлені чисельні штати дипломатичних представництв і місій. Зазначимо, що відповідно до яких відбувалося асигнування коштів. Вже на початку червня 1918 р. міністром закордонних справ був внесений на розгляд уряду законопроект про посольства. У результаті обговорення Рада Міністрів прийняла постанову, в якій закликала до «більшої економії у витрачання народних засобів» і одночасно вимагала, щоб Україна «була представлена серед інших держав гідно своєму самостійному і незалежному положенню» [33, с. 63].

Вже наступною урядовою постановою від 21 червня 1918 року на утримання українських дипломатичних представництв і місій під кінець року було виділено 1.127.072,26 карб. Ці кошти розподілилися так:

а) для тимчасового представництва в кайзерівській Німеччині від 16.03.1918 р. – 270.083 карб. 33 коп.;

б) для тимчасового представництва в Дунайській монархії від 25.04.1918 р. – 243.822 карб. 23 коп.;

в) для тимчасового представництва в Османській імперії від 27.03.1918 р. – 260.122 карб. 20 коп.;

г) для тимчасового представництва в Королівстві Румунія від 6.04.1918 р. – 104.444 карб. 20 коп.;

д) для тимчасового представництва в Болгарії з часу утворення – 245.600 карб. 35 коп. [33, с. 63]

Також варто наголосити, що обсяг річного фінансування штатів посольств і дипломатичних представництв, який був ухвалений в червні 1918 р., залежав від чисельності штатів і відповідного розряду, до якого належала та чи інша дипломатична інституція. Для посольств Української держави (I розряд) встановлювався штат в 12 чоловік, витрати на яких були попередньо заплановані в сумі 296.000 карб. в рік і розподілялися на такі витрати:

Заробітні виплати членів дипломатичної установи:

- посол, посланник, уповноважений міністр – 24.000 карб.;
- радник – 18.000 карб.;
- старший секретар – 15.000 карб.;
- секретар (2 людини) – 24.000 карб.;
- бухгалтер – 9.000 карб.;
- старший канцелярський чиновник (2 людини) – 9.000 карб.;
- молодший канцелярський чиновник (2 людини) – 6.000 карб.;
- драгоман або перекладач (2 людини) – 9.000 карб.

На представницькі витрати виділялося приблизно 80.000 карб., на канцелярські витрати – 15.000 карб, на оренду приміщення голові дипломатичної установи – 15.000 карб., на оренду приміщення місії – 20.000 карб., на робочі поїздки відрядження послу – 25.000 карб, на робочі поїздки секретарям – 3.000 карб., а також на оренду приміщення для чиновників – 33.000 карб. Також щорічно 140.000 карб. виділялося на утримання посольства, що становило 47,3% від виділеної суми. 80.000 карб. на представницькі витрати, тобто 27% від загальної суми. 76.000 карб. на інші організаційні та поточні справи. З них третина фінансових видатків, тобто 104.000 карб., що становило 35,1% від загальної суми, виділялася і розподілялася главою місії. Це представницькі витрати в розмірі 80.000 карб. і заробітна плата у розмірі 24.000 карб [33, с. 63-64].

Слід наголосити, що швидка зміна геополітичної ситуації в першій половині листопада 1918 року, пов'язана з підписанням Комп'єнського перемир'я і початком революції в Німеччині разом з розпадом Дунайської монархії, призвела до спроби переорієнтації Української держави гетьмана П. Скоропадського на країни Антанти через контакт представництва в Швейцарії з представниками інших країн цього військово-політичного альянсу. Але така спроба гетьманської дипломатії виявилася невдалою з кількох причин. По-перше, підписання Брестського мирного договору на початку 1918 р. дуже негативно відбилося на відносинах з французькими представниками, які вважали його «зрадою союзних інтересів», адже саме Франція буде відігравати одну з ключових ролей у формуванні нової політичної мапи континентальної Європи. По-друге, активна протидія українських партій процесам, які проводилися під безпосереднім контролем П. Скоропадського, і невдоволення населення через виконання обов'язків, зафіксованих у домовленостях початку 1918 р. та поведінки німецьких військових спричинили остаточну дестабілізацію ситуації на українських землях. Відсутність швидкого інформування про процеси, які відбувалися в Україні, також негативно відбилося на налагодженні відносин. Міністр

закордонних справ Української держави, який перебував у відрядженні, дізнався про своє звільнення з представників посольства в Німеччині, а про орієнтацію на федерацію з монархістського Росією – з тогочасних іноземних часописів [43, с. 100].

За часів правління уряду Директорії УНР особливу увагу Міністерство зовнішніх справ звернуло на відправку дипломатичних, торговельних, військових та інших делегацій за кордон. Обсяги фінансового забезпечення цих представництв були суттєвими, але контроль над витратами, на відміну від періоду Гетьманщини, почав здійснюватися значно пізніше.

Варто вказати, що на початку 1919 р. було запропоновано збільшити штатний розклад зарубіжних дипломатичних представництв, зокрема для посольства I розряду до 17 штатних одиниць, II розряду – 14, III розряду – 4 людини, що повинно було позитивно вплинути на якість функціонування цих інституцій. Така ініціатива була прийнята, і кількість штатних одиниць зросла. Зокрема, для посольств I розряду (Великобританія, Німеччина, США, Франція, Швейцарія) залишилася на рівні 9 осіб, II розряду (Австрія, Бельгія, Ватикан, Італія, Польща, Румунія, Туреччина, Чехословаччина, Швеція) – 7, III розряду (Болгарія, Греція, Грузія, Данія, Угорщина, Фінляндія) – 4 людини [43, с. 101].

Підкреслимо, що негативно впливала на фінансове утримання неефективна робота із закупівлі необхідної техніки і медикаментів, обов'язки з придбання яких не були належним чином розподілені. Створення різних додаткових місій, комісій і агентств за кордоном і зловживання своїми повноваженнями на різних рівнях розпорозувало наявне фінансове забезпечення від уряду Директорії. Новостворені додаткові дипломатичні інституції можна поділити за напрямками діяльності:

- військово-санітарні місії, перша з яких була створена ще за доби Гетьманщини в Німеччині для забезпечення необхідних умов і подальшої репатріації. Згодом місії були засновані в Італії і в Королівстві Румунія. Фінансування передбачалося за кошти військового міністерства, але

фактично частина необхідних коштів надходила з рахунків дипломатичних представництв;

- торгові агентства, які були створені спеціальним законом від 14 лютого 1919 року, що фінансувалися Міністерством народного господарства, а торговий агент в якості радника з фінансово-економічних питань разом з секретарем входили до штабу закордонної дипломатичної місії. Оскільки генеральні торгові агенти і торгові агенти (в залежності від країни-перебування) мали право розпоряджатися фінансовими ресурсами, то виникали конфліктні ситуації з дипломатичними представництвами, які нерідко зловживали своїм службовим становищем;

- закупівельні комісії різного рівня і спрямованості, що функціонували в європейських країнах, були підвітні тільки Міністерству фінансів і профільним міністерствам і часто своїми діями компрометували дипломатичні представництва. Найбільш характерні приклади такої діяльності можна знайти в матеріалах ревізії надзвичайної місії УНР у Відні, складеними українськими дипломатами і відображеними у їх спогадах;

- місія Українського Червоного Хреста, на яку було покладено завдання стосовно закупівлі необхідних для армії медикаментів. У мемуарній спадщині діячів Української революції 1917-1921 рр. можна знайти чимало нарікань щодо малопродуктивної діяльності цієї структури.

Зауважимо, що усі установи, незважаючи на пряме підпорядкування профільним міністерствам, повинні були формувати єдину концепцію стосовно дій на певній території відповідно до відношення населення країни, панівної еліти тощо. Фактично необхідної координації дій між згаданими вище установами впродовж правління Директорії УНР не було. Слід згадати, що постанова про підпорядкування послам різних військових місій і комісій головам дипломатичних представництв була прийнята тільки наприкінці травня 1919 р. і практично не була реалізована на практиці [43, с. 100-101].

Ще одним негативним чинником була відсутність необхідних повноважень. Як зазначав у своїх звітах в міністерство по закупівельних

комісії Жуковський, «фактично працювати з такими законодавчими недоліками не можна. Страшно і дивно ... коли люди так ставляться до державної справи».

Не менш серйозними були проблеми щодо інформування дипломатичних представників про розподіл обов'язків між ними і членами закупівельних місій, місій у справах військовополонених тощо. Виникало чимало ситуацій, коли в одному напрямку працювала, наприклад окрема комісія та дипломатичне представництво, не знаючи про діяльність один одного. Це зменшувало авторитет українських посольств, нівелювало досягнуті результати в політичній сфері і спричиняло розтрату коштів, які виділялися урядом Директорії з державної казни [61, с. 202].

Цікаво, що фінансування закордонних дипломатичних представництв розподілялося по різному. Виділення коштів мотивувалося пріоритетними векторами зовнішньополітичного курсу УНР. Гроші виділялися на найбільш перспективні напрямки (в роки існування Директорії УНР – орієнтація на країни Антанти і Сполучених Штатів) або для закріплення досягнутих раніше домовленостей (як у періоду існування Центральної Ради та Української держави гетьмана П. Скоропадського). Через брак архівних матеріалів доби Центральної Ради можна припустити про наявність часткового фінансування дипломатичних представництв, але його обсяги обчислити складно. Різниця між представництвом I і II розряду у відсотковому співвідношенні приблизно може сягати 1:2.

Якщо йдеться про період існування Української держави гетьмана П. Скоропадського, то фінансування дипломатичних місій було досить структуроване і зважене. Чіткий розподіл фінансових коштів щодо рангів дотримувалося, хоча інколи спостерігалася нестача коштів. Відомий український політик Д. Дорошенко, який працював у гетьманському уряді, в одному з листів до В. Липинського писав наступне: «Будь ласка, скажіть п. Жукову (кур'єр), що його прохання про видачу підйомних коштів буде задоволено, а про екіпіровку ще не відомо, треба дізнатися» [4, с. 250].

Зауважимо, що збільшення представницьких витрат в добу Директорії УНР мотивувалося, з одного боку, складним міжнародним становищем. З іншого, переорієнтацією на країни Антанти (Велика Британія, Франція, Сполучені Штати). У порівнянні з попереднім періодом додалися витрати на проїзд до місця знаходження, на непередбачені ситуації, інформаційне бюро, на придбання тогочасної періодики для глав дипломатичних місій тощо.

Сумніви в доцільності використання коштів викликало розпорошення фінансової підтримки з боку уряду між різними дипломатичними установами, що функціонували у Міністерстві закордонних справ. На наш погляд, влучно оцінку такої ситуації початку 1919 р. у своїх спогадах подав вже згадуваний нами вище Д. Дорошенко. Він писав наступне: «Дуже багато було у Відні українців як наддніпрянців, так і наддністянців... Але новоспеченим українським дипломатам було й тут добре. Вони були забезпечені великими грішми, ніхто не сидів над душею і не спонукав...» [4, с. 255].

Завершуючи цю частину, зазначимо, що фактичне фінансування закордонних дипломатичних представництв відрізнялося від законодавчого, у першу чергу, через стрімкі зміни курсу валют, шалену тогочасну інфляцію тощо. Все це вкрай рідко враховувалося при кореляції необхідних надходжень. У період правління Центральної Ради відбувалося становлення дипломатичної служби, а її фінансове забезпечення не регламентувалося на законодавчому рівні. За часів існування Української держави гетьмана П. Скоропадського фінансування дипломатичних структур вирізнялося збалансованістю. Дефіцит фінансових ресурсів компенсувався наявністю додаткових джерел надходжень. Щодо доби Директорії УНР, то достатньо тривала відсутність єдиного координаційного центру, наявність різних додаткових місій, які часто не виконували своїх функцій та інші чинники негативно впливали на фінансове забезпечення усього дипломатичного корпусу.

1.3. Повсякденність представників українських дипломатичних місій

Вплив фінансового чинника на діяльність українських дипломатичних місій простежується через побутові умови, тобто умови проживання та перебування дипломатів. Вони змінювалися в залежності від розвитку і становлення української державності, внутрішньої ситуації в середині країни та пріоритетних цілей зовнішньополітичного курсу, але незмінним залишалось прагнення гідної репрезентації Україні на міжнародній арені.

Зазначимо, що розподіл фінансових ресурсів за пріоритетними напрямками зовнішньої політики був притаманним українським урядам впродовж 1917-1921 рр. Зміни у векторах діяльності зовнішньополітичного відомства сприяли переорієнтації дипломатів, отже, зменшення фінансування менш перспективних місій, що також було пов'язано з поділом представництв на розряди.

Необхідно підкреслити, що початковий період встановлення дипломатичної служби відрізнявся відсутністю системного підходу в організації умов діяльності та проживання дипломатичних представників. Відкриття посольств в країнах Четверного союзу, перш за все, в Німеччині і Австро-Угорщині 1918 року, було спричинене необхідністю оперативного налагодження тісних політичних, соціально-економічних контактів для захисту власних національних інтересів. Призначення О. Севрюка тимчасовим уповноваженим посланником в кайзерівській Німеччині мало на меті нав'язування плідних контактів до якнайшвидшої ратифікації Брестського мирного договору, але цього не сталося. Представництво А. Яковліва також не виконало завдання, яке було поставлене урядом. Але згодом його відкликали з посади голови. Згаданий міжнародний договір був ратифікований влітку 1918 р. усіма державами вказаного вище військово-політичного альянсу, крім Дунайської монархії [66, с. 87].

Посольства Української держави гетьмана П. Скоропадського відрізнялися від представництв Центральної ради і Директорії УНР не тільки

складом представництва. Посольство Української держави в Німеччині придбали будинок в одному з найпрестижнішому районі тогочасного Берліна. Ф. Штейнгель, посол Української держави в Німеччині, мотивував це питанням престижу і пріоритетності цього напрямку зовнішньополітичного курсу країни. Як писав Д. Дорошенко, «посол Української Держави в Німеччині завів дуже хороші відносини з представниками дипломатичного корпусу в Берліні, і старшина (doyen) цього корпусу, іспанська посол маркіз де Бернабе став звичайним гостем в українському посольстві, яке знаходилося тепер у власному будинку в кращій частині міста на Kronprinz-Ufer». Цей будинок з усім меблями коштував 920.000 карб., а 1920 р. був заставлений в банку. У ньому відбувалися звані обіди і різні позаштатні зустрічі дипломатів, що підтверджували статус Української держави. З іншого боку, такі заходи були елементом дозвілля для дипломатичних діячів того часу [66, с. 88].

Підкреслимо, що фінансова підтримка та розміщення представництв II розряду періоду правління уряду П. Скоропадського значно відрізнялося. У спогадах Д. Дорошенко збереглася характеристика будівлі представництва в Швейцарії. Український політик і дипломат писав наступне: «Наша місія займала скромне приміщення, схоже скоріше на якусь торговельну контору, ніж на дипломатичну місію, на одній з центральних вулиць» [4, с. 260]. Це мотивовано діяльністю дипломатичної місії Української держави в Швейцарії. Ключовою метою цієї структури було встановлення фінансових і торгових відносин між Україною та Швейцарією. Зарубіжні історики В. Дорнік і П. Ліб звернули увагу на характер пропозицій українського дипломата Е. Лукасевича, який очолював місію в Швейцарії. Вони пишуть: «5 вересня 1918 р. він заявив федеральному раднику, який відповідав за департамент народного господарства, Едмунду Шультессу, що Україна без особливих зусиль може поставити Швейцарії 300 тис. тонн зерна та інших продовольчих ресурсів. Єдина проблема, яку треба вирішити, це транзит». Наскільки реальною була висунута українським дипломатичним

представником пропозиція, важко стверджувати. Однак будинок, де перебувало представництво, демонструє цільове спрямування української місії, тобто домінування економічних інтересів [84, с. 120].

У роки існування уряду Директорії УНР на початковому етапі діяльності відбулося повноцінне фінансове забезпечення українських дипломатичних представництв. Це підтверджується коштами, які були виділені на оренду приміщення, обмундирування тощо. Але наприкінці весни – на початку літа 1919 р. ситуація стрімко змінюється. На нараді глав дипломатичних місій обговорювалося питання стосовно доцільності спроб відправки місій, які не прибули на місце свого призначення, а отже, і виділених для їх роботи коштів. Під час обговорення рішення стосовно представництв, які чекали підтвердження своїх повноважень, прийнято не було [84, с. 123].

Варто згадати, що переорієнтація зовнішньополітичного курсу Директорії УНР на контакти з країнами Антанти змінила організаційні засади фінансування українських закордонних структур. Невизнані, але перспективні представництва в Лондоні і Парижі отримували фінансові ресурси на рівні посольств в Берліні, Відні, Константинополі та Софії. Українським урядом виділялося суттєве фінансування, що полегшувало організацію роботи та оренду приміщення відповідно до статусу дипломатичних установ. Наприклад, українське посольство у Відні перебувало в готелі «Bristol». Вже згадуваний нами Д. Дорошенко так описував це представництво: «В. Липинський скоро по моїм приїзді заслаб і виїхав лікуватися до одного з санаторіїв в Бадені під Віднем. Його заступав Токаржевський. Крім посольства, було ще кілька українських офіційних інституцій або агентур, напр., місія в справі репатріації полонених» [4, с. 244].

Щодо розміщення дипломатичного представництва в Італії доби Директорії УНР, то в споминах одного з тогочасних українських дипломатів залишилися такі короткі відомості: «Місія, що на чолі з В. Мазуренком

приїхала 8 травня до Риму, спинилася на Віа Венето, в готелі Реджина, напроти одного з найкращих і найприємніших своїми архітектонічними лініями палаців Риму – палацу Королеви Маргарити, матері Короля Віктора Емануеля» [81, с. 302].

Приміщення місії УНР у Празі, Бухаресті та Будапешті мали дещо схожий опис. «Hotel Central» став центром українського культурного життя. Крім українського дипломатичного представництва на чолі з М. А. Славинським, в ресторані за обідом зустрічалися М. Грушевський, О. Жуковський, проф. С. Смаль-Стоцький. Д. Дорошенко у своїх споминах згадував про це. Він писав: «Трохи пізніше в цій ресторації було орендовано спеціально кімнату для українського клубу. Взагалі українців у Празі було багато, всі вони були ще з грошима і відчували себе дуже добре». Ця характеристика будинку, в якому перебувало українське представництво у той час, була надана Д. Дорошенко в лютому-березні 1919 р. Стосовно будинку місії УНР в Будапешті, який був розташований в готелі «Duna-Palota», залишилися такі невеликі відомості: «Чудовий готель, розкішні зали, прекрасний вестибюль – таких готелів нема й у Відні. На фасаді почеплено кілька прапорців: це все перебувають різні чужоземні місії. Бачу прапори: румунський, французький і український. Наша місія розташувалася в двох покоях на другому поверсі» [4, с. 252].

Оскільки закордонна дипломатична місія – це обличчя держави, на його підтримку також витрачали кошти ентузіасти. Такими постатями у той час були М. Тишкевич, голова дипломатичного представництва у Ватикані. Зазначимо, що для виконання зобов'язань на початковому етапі жодних фінансових коштів не виділялося, і Ю. Бачинський, голова дипломатичного представництва в Сполучених Штатах, який довгий час утримував місію за власні фінанси. Ю. Бачинський, голова місії, незважаючи на проблеми з фінансовим забезпеченням, відмовився від отриманої заробітної плати, а надані кошти витрачав на матеріальні потреби даної дипломатичної структури. Це ж стосувалося будинку, в якому розміщувалася місія. У 1920 р.

Ю. Бачинський прийняв рішення стосовно переїзду місії з престижного тогочасного району з високою орендною платою до приміщення, яке не потребувало значних коштів на утримання. Така ж ситуація склалася з посольством УНР в Веймарській Німеччині. Споруда, де перебувало посольство, було продано для підтримки роботи дипломатичних місій закордоном [81, с. 303].

Зазначимо, що на перший погляд, тогочасна заробітна плата штату здавалася досить високою, але, незважаючи на країну, в якій перебувало дипломатичне представництво, на оренду приміщення витрачалися чималі суми. Наявність необхідного інвентарю також відіграло велику роль у функціонуванні дипломатичної місії. В опублікованих матеріалах ми можемо зустріти деякі відомості про виплати на необхідне приладдя станом на 1919 рік. Ось невеликі відомості: «Канцелярське приладдя – 2800, за дві карти України – 260, записна книжка і олівець – 6.80, за чайник – 40.00 і 6.00, за друк – 80.00, по ніжик – 9.00, по літературі – 213, за 20 карт – 200, а оренда приміщення коштувала 84 фунтів стерлінгів в місяць» [33, с. 129].

Слід згадати, що будівлі, що були орендовані дипломатичними установами, поділялися на ті, що одночасно могли послуговуватися як житловий комплекс для всіх або більшої частини членів представництва, виключаючи вільнонайманого персоналу, як це сталося з представництвом у Королівстві Румунія, і окремі приміщення. Дуже часто працівники даних дипломатичних установ знаходили приміщення окремо від розташування місії. З огляду на те, що для підтримки статусу більшість представництв перебували в тогочасних престижних районах міста, персоналу, особливо молодим сім'ям, для нормального існування на фіксовані ставки потрібно було шукати житло дешевше [33, с. 136].

Загалом, місце перебування дипломатичного представництва держави було і залишається її візитівкою. Адже йдеться не лише про будівлі, меблювання, наявність потрібного канцелярського приладдя, а й місце розташування (околиця чи центр міста). Пріоритетність певних напрямків

зовнішньополітичного курсу можна вирахувати за місцем знаходження офіційного представництва.

Зарубіжні українські дипломатичні представництва, що були в той час уособленням держави, здійснювали низку прийомів, званих обідів, вечерь для встановлення потрібних знайомств і контактів, але попри це, дозвілля дипломатичних службовців не обмежувалося виконанням їх функцій та обов'язків. Прогулянки по місту та культурних місцях, зустрічі з друзями і знайомими у вільний від роботи час були типовими тогочасними практиками. Наприклад, про свої прогулянки в столиці Туреччини разом з дружиною згадує у своїх мемуарах О. Лотоцький, який був послом УНР періоду Директорії, про організацію обідів в приміщенні офіційного посольства Української держави гетьмана П. Скоропадського в Берліні – Д. Дорошенко [81, с. 310].

Якщо характеризувати дозвілля дипломатичних службовців у той час, то його умовно можна розділити за наступними напрямками:

- відвідування культурних заходів на неформальному рівні, що виражалося у присутності чиновників дипломатичних місій як приватних осіб на різного роду концертах, театральних виставах, постановках; відвідування театрів, виставок, різних зустрічей з представниками інтелігенції, одночасно сприяло налагодженню взаємин з політичними колами держави-перебування);

- зустрічі з друзями і знайомими, які відбувалися у вільний від роботи час, на яких обговорювалися питання, що стосувалися різної тематики;

- прогулянки по знаним місцям то чи іншого міста і відвідування кафе та інших громадських закладів. Зазвичай такі речі публічно не висвітлювалися, за винятком, коли українські дипломати показували надмірне захоплення міцними напоями, дорогими стравами і вели себе не у відповідності з нормами поведінки представника іноземної держави;

- організація званих обідів, які зазвичай мали неофіційний характер. Більшість таких заходів організовувалися під час приїзду до приміщень

дипломатичних місій колег, з якими були приятельські стосунки або друзів [53, с. 95-96].

Особливу увагу необхідно надати особистому листуванню, як ще одному напрямку дозвілля дипломатичних службовців, бо воно одночасно було й певною формою комунікації. Наприклад, можна навести лист від 8 липня 1918 р. від глави представництва у Відні В. Липинського з певною пропозицією до тогочасного міністра зовнішньої політики Д. Дорошенка: «Коли дозволите, то заведемо такий звичай, що, крім офіційних рапортів, копій, паперів, щоденників тощо, буду ще кожного разу надсилати приватні листи з неофіційним, так би мовити, освітленням справи». Саме з цього почалося активне листування двох діячів, яке переросло в дружні відносини і тривало упродовж усього життя [4, с. 260].

Якраз в листуванні окреслені фактичні напрямки діяльності працівників дипломатичних установ, стан їх здоров'я, а в листах більш пізнього періоду (від 1920 р.) і організація побуту українських діячів в еміграції. Жваво листувалися одне з одним не тільки глави закордонних дипломатичних місій, а й службовці нижчого рангу. Наприклад, за свідченнями тогочасних очевидців, Д. Дорошенко особисто вів листування і з головою посольства у столиці Австрії В. Липинський, і його радником І. Токаржевського-Карашевича. У листі датованим 3 червня 1919 року з Праги згадується наступне: «Чи поїхав п. Токаржевський до Царь-Города? Чи маєте якийсь зв'язок з Лотоцьким? Якщо будете до його писати, то може перекажете йому, що я ще живу на світі й тиняюсь Чехією. А п. Токаржевському передайте від мене щирий привіт» [54, с. 44].

Однак, незважаючи на це, суворе дотримання тогочасного дипломатичного етикету було необхідне для всіх членів закордонних місій навіть в неформальній обстановці. Це стосувалося поведінки на прогулянках, в кав'ярнях, ресторанах чи інших культурних закладах.

Звісна річ, що правила поведінки в європейських країнах були значно м'якші, але дотримання певних правил були обов'язковою частиною, яка не

лише демонструвала рівень етикету дипломатичного службовця, але й сприяла його авторитету.

Що стосується зовнішнього вигляду дипломата, то можемо відшукати певну інформацію в листі Д. Дорошенко до В. Липинського, який був надісланий 25 вересня 1918 р. Ось про що йшлося: «Смішно сказати: затримує мене справа з одягом; підвів мене п. Шереметевський, обіцяв, що давно привезе, а тепер виходить, що Бог зна коли буде, а в мене немає пристойного осіннього пальта. Мушу чекати, може привезе п. Косаренко, який везе Вам цього листа». Як бачимо, зовнішній вигляд дипломатичного службовця, особливо посла або міністра, разом з правилами поведінки, репрезентували рівень грамотності і поваги до політичних діячів і інтелігенції держави-перебування [46, с. 120].

Стосовно зустрічей з друзями, знайомим і колегами, то вони відбувалися по-різному. Типовою практикою було завчасне інформування про бажання приїхати, що повідомлялося, безпосередньо, через поштову картку або підготовлений лист. Скажімо, таким чином планувалися зустрічі В. Липинського і Д. Дорошенко в Берліні в листі від 5 жовтня 1918 р. Телеграмою, датованою 16 червня 1919 р., Д. Дорошенко, в той час колишній міністр закордонних справ, попереджав В. Липинського про своє прибуття до столиці Австрії: «Я буду у Відні в середу і зайду до Вас домовитися в посольство між 11–12 год. дня. А. І. Жука я не застав, він іще не повернувся, через те не міг йому переказати». На жаль, відповіді на цей лист в опублікованих матеріалах В. Липинського нами не було знайдено. Проте можемо тільки припустити, що зустріч між ними відбулася, але факт відправки картки з вказаною інформацією варто вважати показовим [46, с. 133].

Необхідно підкреслити, що зазвичай під час неформальних зустрічей між тогочасними дипломатами обговорювалося велике коло тем, що містили питання етики та професіоналізму. Так, Дмитро Дорошенко обговорював з М. Славинським влітку 1919 року можливість залучення до лав місії

Українського Червоного Хреста. Однак інколи розмови такого характеру набували гучного розголосу в тогочасній емігрантській пресі. На публікування своїх міркувань погоджувалися переважно вільнонаймані робітники і молодший персонал закордонних дипломатичних структур [81, с. 144].

Організація урочистих заходів з нагоди ювілеїв відбувалося з широким залученням широких кіл громадськості в тому числі дипломатичних службовців інших зарубіжних місій та діячів української еміграції. В опублікованих джерел ми знайшли цікаві дані: «Цими днями в Берліні з приводу трезоіменництва видатніших українських дипломатів – Миколи Залізняка, Миколи Василька і Миколи Порша – відбувся гучний раут, на котрий були запрошені найвидатніші представники берлінської української колонії – члени санітарної місії, урядовці посольської канцелярії п. Філіпович, Мартос та ін. Присутній на рауті кол. Міністр сказав чудову промову про три дуби, під розкидистим гіллям котрих ховається від бурь і непогоди уся Україна – галицька, буковинська і наддніпрянська». Також з нагоди приїзду колег організовувалися обіди. На такі заходи запрошувалися представники держави-перебування, якщо вони нав'язали приятельські взаємини [81, с. 144-145].

Досить типовою була практика від'їзду посла на відпочинок. Основними маршрутами для відпочинку були Карлсбад і Баден. Популярність цих курортів у той час пояснювалася їх відносно недорогою ціновою політикою і зручним географічним розташуванням. Для прикладу, у 1919 р. перед додемісією В. Липинського Дмитро Дорошенко відвідував його на лікуванні. Вже у своєму листі, який датований липнем 1919 р. Д. Дорошенко характеризував Карлсбад такими словами: «Дорогий В'ячеславе Казимировичу! Я живу в Карлсбаді, п'ю води, беру купелі. Тут приємно, гарна природа, годують добре – і все життя недороге. Чув я, що Ви маєте бути тут в кінці місяця. Дуже тим тішусь, що побачусь з Вами. А як би Ви ще

залишилися тут на пару тижнів спочити, то було б ще краще, та це ще буде видко, може Ви й урвете ще часу на спочинок» [4, с. 220].

Підбиваючи підсумки, варто сказати, що дозвілля представників українських дипломатичних структур було доволі різноманітним. Зустрічі і розмови, які мали неофіційний характер поєднувалися з прогулянками знаними місцями міста і відпочинком. Велику роль відігравали культурні зв'язки в державі-перебування і приятельські взаємини між дипломатами. Повідомлення про приїзд і пропозиції зустрітися надсилалися поштовими картками, а найбільш популярними курортними містами для відпочинку були Карлсбад і Баден. Особливості дозвілля у той час залежали від наявності особистих фінансових статків українських дипломатів. Однак траплялися прикрі факти зловживань, які набували розголосу в колах української еміграції, зокрема, через публікації в тогочасних друкованих виданнях.

Розділ II. Кадрове комплектування українських дипломатичних місій у 1918-1921 рр.

2.1. Фахова підготовка українських дипломатів

Вивчення тематики фахової і освітньої підготовки українських дипломатичних представників є важливим чинником для аналізу взаємин в середині тогочасних закордонних місій і посольства. За допомогою кількісних показників можна проаналізувати освітній рівень дипломатів і встановити закономірності підбору кадрів для репрезентації української держави на світовій арені упродовж 1918-1921 рр.

Дослідження українських дипломатичних діячів як окремої фахової спільноти потребує осмислення цілого комплексу питань, серед яких спеціальність, станове походження, освітній рівень, розподіл за віком, знання іноземних мов тощо. Розгляд відомих персоналій того час серед українських дипломатів і усієї сукупності українських дипломатичних працівників дозволяє краще відтворити ситуацію у середині цих дипломатичних представництвах впродовж 1918-1921 рр., а також встановити базові закономірності організації діяльності, дослідити відповідність рівня фінансово-економічного забезпечення потреб представництв тощо.

При розгляді окремої професійної групи необхідно враховувати особливості формування цієї спільноти. Цей історичний період консолідував людей різного соціального походження, різних політичних і ідеологічних уподобань, але об'єднаних спільною метою створення незалежної Української держави. Крім того, слід звернути увагу, що світогляд тогочасних дипломатів, формувався під впливом соціальних настроїв, політичних пріоритетів і міжнародної ситуації. Усвідомлення України як незалежної, а не тільки складової частини Російської імперії відбулося не відразу і мало суттєвий вплив на особливості формування зовнішньополітичного курсу урядів часів Української революції 1917-1921 рр.

Зазначимо, що аналіз всієї кількості співробітників українських дипломатичних представництв дає нам можливість виявити значний вплив на формування світогляду дипломатів у той час. Українська дослідниця Н. Ластовець, у своїх наукових дослідженнях визначила чинники, які впливали на формування особистостей українських дипломатичних представників 1918-1921 рр. На її думку, варто виокремити такі фактори:

- походження, впливало на особливості міжособистісних відносин і специфіку комунікації всередині професійної групи;
- світогляд, тобто набір ідеологічних і соціальних стереотипів, які формувалися під впливом середовища і місця перебування;
- історичного періоду, тобто епохи Української революції і подіями напередодні [52, с. 74].

Варто наголосити, що визначальними в світогляді українських дипломатичних діячів були дві складові, які впливали на їх дії та атмосферу в середині цих закордонних місій, – ототожнення себе з певним соціальним становищем і ідейно-політичних уподобання, спричинених віком, місцем проживання, набутим досвідом громадсько-політичної діяльності. Такі зміни в умовах сталого соціально-економічного розвитку є досить повільними. Однак вступав в дію третій чинник – історична епоха, в яку відбувався процес становлення та розбудови українських зовнішньополітичних місій закордоном. Тому, як вважає Н. Ластовець, сукупність даних необхідно розбити на декілька категорій, наприклад, за віком (датою народження, смерті), освітою (вища, незакінчена вища, середня, спеціальність, університет, рік вступу і закінчення навчального закладу), займана посада (голова дипломатичного представництва, радник, секретар, аташе, чиновник, кур'єр) [52, с. 74-75].

Результати аналізу відомої на сьогодні інформації про дипломатичних діячів доби Української революції 1917-1921 рр., було визначено, що наймолодшим вітчизняним дипломатом був М. Шумицький. Йому станом на 1919 рік було всього 20 років. М. Шумицького спочатку було призначений

радником місії Директорії УНР у французькій республіці, а потім відбулося його призначення главою зарубіжного представництва в Аргентині [52, с. 75]. Найстарішим дипломатичним представником на державній службі був Г. Афанасьєв, міністр закордонних справ Гетьманату П. Скоропадського, який займав посаду наприкінці жовтня 1918 р. [52, с. 75]. Станом той час йому виповнилося вже 70 років. Найчисельнішою віковою спільнотою в українських зарубіжних представництвах були особи віком від 30-40 років, а другою за чисельністю була група від 40-49 років. Таким чином, 40% дипломатичних працівників були віком від 30 до 39 рр., 30% – це група від 40-49 років, 15% припадали на спільноту до 30 років та 50 і більше років. Такі характерні риси вікової структури міністерства закордонних справ практично спостерігалися в кожному з українських урядів періоду 1917-1921 рр. [52, с. 76].

Варто згадати, що вже за часів становлення української дипломатії в добу Центральної Ради спостерігався суттєвий вікова прірва серед українських дипломатів. Цікаво, що найстаршому з них С. Шелухін, який був учасником переговорного процесу з Радянською Росією, було 54 роки станом на 1918 рік [52, с. 76]. Наймолодшим був О. Севрюк (25 років), делегат в Брест-Литовську і представник в Німеччині від уряду Центральної Ради [52, с. 77]. Отже, 50% дипломатів становили особи у віці від 30 до 39 років, 30% - від 20 до 29 років, 20% являли собою вікову групу від 40 до 49 років. Таким чином, середній вік українських дипломатів того часу складав 36 років [52, с. 77].

Слід наголосити, що дещо інша ситуація спостерігалася при у період Української держави гетьмана П. Скоропадського. Наймолодшим представником був М. Шраг (24 роки), який був призначений радником при дипломатичному представництві в Будапешті, але такий вік був нетиповим для дипломатів того періоду [54, с. 45]. Схожий випадок являв собою такий діяч Г. Афанасьєв, який був міністром зовнішніх справ української держави з жовтня 1918 по грудень 1918 року. Ці випадки були винятками із загального

правила. Найбільш численною віковою категорією були дипломатичні діячі у віці від 30 до 39 років, що являло, як і в період доби Центральної Ради, половину від загальної кількості представників. Другою за чисельністю була група дипломатів віці 40-49 років – 30%, і 20% припадало на групи представників в 29-ти років включно і понад 50 років. Отже, середній вік дипломатів Гетьманщини становив 41 рік [52, с. 77].

Аналізуючи дані про дипломатичних представників доби Директорії УНР слід звернути особливу увагу на ротацію дипломатичних кадрів і значну частину діячів Центральної Ради, досить велика кількість яких їхала в зарубіжні держави з різними представництвами. Самим старшим дипломатичним представником епохи Директорії УНР був С. Шелухін (54 роки), який був діяч Центральної Ради та представником УНР на Паризькій мирній конференції. Наймолодшим – М. Шумицький, який був наймолодшим українським дипломатом революційної доби 1917-1921 рр. Середній вік дипломатів в роки існування уряду Директорії УНР був близько 40 років. Така вікова структура вітчизняних дипломатичних представників станом на 1920-1921 рр. демонструє незначне зростання частки осіб у віці 40-49 років [53, с. 96].

Цікавим, на наш погляд, є розподіл за віком очільників українських дипломатичних представництв. Для періоду Центральної Ради, як уже вказували вище, був притаманний ситуативний розподіл дипломатів. Наприклад, представником в кайзерівській Німеччині був 25-річний О. Севрюк, про якого відомий тогочасний політик Д. Дорошенко висловлювався «як про здатну людини, але непридатну для ролі посла» [4, с. 202]. Представники в УНР в Османській імперії, Дунайській монархії та Королівстві Румунії були діячі старшої вікової категорії [61, с. 124].

Зауважимо, що в часи Української держави гетьмана П. Скоропадського був більш збалансований розподіл за віком серед очільників зовнішньополітичних місій. Середній вік для глави дипломатичного представництва був 39 років. У той же час, розподіл за віковим критерієм

доби Директорії УНР відрізнявся від двох попередніх. Наймолодшому голові закордонних місій було всього 20 років (на 1919 р.), а найстаршому 54 роки. Однак серед очільників українських дипломатичних представництв домінувала старша вікова група від 40 до 55 р.. Другою за чисельністю виступала група у віці від 20 до 29 років і найменшою була група у віці 30-39 років [61, с. 124].

Такий стан справ з дипломатичними радниками в період Директорії УНР теж був з головами українських закордонних місій - переважала група у віці від 40 до 55 років включно. Інформація про радників дипломатичних місій доби Української держави гетьмана П. Скоропадського і Центральної Ради не є репрезентативною через нестачу інформації про радників дипломатичних представництв, дату народження, вік цих осіб тощо.

Зауважимо, що домінування певної вікової групи в середовищі вітчизняних дипломатичних представництв в 1918-1921 рр. було доволі відчутним, але вік дипломата не був одним з ключовим критерієм для прийому на дипломатичну службу. Якщо в роки існування Центральної Ради до дипломатичної роботи допускалася енергійна спільнота молодих діячів у віці до 29 років включно, то в періоди існування Української держави гетьмана П. Скоропадського та Директорії УНР головними були, відповідно, досвід роботи відповідних посадах і партійна приналежність. Проте, характеризуючи вікову структуру в середині цих дипломатичних представництв періоду Української революції 1917-1921 рр., стають зрозумілими умови, в яких відбувалося становлення цих міністерських структур, принципи відбору персонального складу. Переважання молодшої та середньої вікової спільноти в роки існування Центральної Ради свідчить про спробу швидкого формування цих організацій в державах перебування дипломатичних представництв. Доволі показовий випадок з українським дипломатичним представництвом кайзерівській Німеччині, коли О. Севрюк відразу з української делегата на Брестській мирній конференції, яка відбувалася на початку 1918 р., який став керівником дипломатичної місії.

Зазначимо, що українська зовнішня політика у той час була орієнтована на австро-німецький блок, де дипломатичні представництва нашої держави створювалися досить швидко [52, с. 77].

Слід вказати, що у добу Української держави гетьмана П. Скоропадського серед українських дипломатичних представників домінувала середня і старша вікові групи (середня – від 30 до 39, а старша – від 40 до 49 років), відбір яких ґрунтувався на дещо інших критеріях. Наявність у складі дипломатичних представництв, не тільки свідомих проукраїнські налаштованих діячів, але і досвідчених управлінців і дипломатів, показує більш зважений підхід до формування складу українських закордонних установ [66, с. 129].

Цікаво, що у період існування Центральної Ради і гетьманського уряду кількість представників, які займали дипломатичні посадові місця, була невеликою, на відміну від доби Директорії УНР. Політика, яка втілювалася на практиці Директорією УНР на початковому етапі, включала в себе залучення великого кола представників від української інтелігенції з метою пропаганди української ідеї поза межами держави. Крім цього, до складу зарубіжних дипломатичних представництв залучалися діячі колишньої ЗУНР. Тому можемо стверджувати про те, що переважання середньої і старшої вікової групи (середня від 30 до 39, а старша – від 40 до 49 років) було цілком зрозумілим явищем [78, с. 156].

Також слід розглянути стану приналежність за походженням вітчизняних дипломатичних службовців, що важливо для аналізу ситуації в середині українських дипломатичних місій. Станова приналежність за походженням доволі суттєво впливала на взаємини між представниками, хоча найбільша кількість становили українські інтелігенти, проте досить численною була частка вихідців з духівництва і дворянського стану. Майже нарівні з особами аристократичного походження були вихідці з селянського стану, а найменше було представників міщанства [54, с. 45].

Доцільно підкреслити, що більшість представників, які перебували поза межами України в ранзі глав дипломатичних місій, радників і чиновників, мали університетську освіту. Розподіл за рівнем освіти вихідців з різних соціальних груп свідчив про те, що всі дипломатичні службовці, походили з дворянського стану, інтелігенції та селянства, що було нестандартно для початку ХХ століття, мали вищу освіту [54, с. 44-45]. З іншого боку, вищу освіту мали також 95% вихідців з духівництва (неповна вища і середня – 5%) і 96% вихідців з міщанського середовища (середня – 4%) [54, с. 45].

Варто наголосити, що такий розподіл був досить умовний, оскільки станова приналежність за походженням деяких членів зарубіжних представництв викликає сумнів і не була включена розрахунків, які ми аналізували вище. Приналежність до певних станів суттєво впливала на якість встановлення відносин між державами. Українські дипломатичні службовці, які були вихідцями з аристократичного середовища, швидше знаходили контакти і спільну мову з діячами консервативних кіл іноземного політикуму, а головне – досягали визнання на різних рівнях завдяки своїм численним контактам в країнах перебування. Показовим прикладом цього є активна і ефективна робота дипломата Ф. Штейнгеля як посла Української Держави в кайзерівській Німеччині, М. Тишкевича як глави дипломатичної місії УНР у Ватикані. Також слід згадати про українського дипломата М. Василька. Він за сумісництвом одночасно обіймав декілька посад у той час [79, с. 110].

Слід наголосити, що якщо для аристократів був відкритий світ великого політикуму завдяки сімейними або дружнім взаєминам, знання мов і особливостей спілкування, то активна співпраця з партійними колами держав-перебування було ключовою особливістю діячів української інтелігенції. Наприклад, посол Директорії УНР в Німеччині М. Порш у свій розпорядок дня вписував пункт про «прийняття партій» [81, с. 210]. Про інтенсифікацію роботи дипломатичної місії Директорії УНР в італійській

республіці через прихильне ставлення партій лівого спрямування затверджується також в доповідях представництва до Кабінету Міністрів Директорії УНР [81, с. 212].

Необхідно сказати, що така робота була неможливою без належної освітньої підготовки дипломатичних представників, яка впливала на їх фахові компетенції. Тому компетенція в цьому випадку була базовим набором необхідних для діяльності умінь і навичок, здобутих упродовж років життя. Чим вище був рівень компетенцій, тим швидше встановлювалися відносини між українським зарубіжним представництвом і країною перебування.

Зазначимо, що службовців дипломатичних представництв здобували свою освіту в університетах Російської імперії та Австро-Угорщини. Також частина дипломатів навчалася в інших європейських університетах (Німеччини, Франція, Італія та Швейцарія). Серед українських дипломатичних діячів було чимало випускників Київського та Львівського університетів. Також до трійки найпопулярніших належав університет у Відні. Досить часто серед дипломатів були випускники Санкт-Петербурзького університету. Також популярними навчальними закладами були такі університети, як Новоросійський (Одеський), Берлінський і Лейпцизький [84, с. 133].

Також непоодинокими були випадки, коли українські дипломати мали дві і більше спеціальностей. Таких прикладів було достатньо. Деякі дипломатичні службовців мали університетський досвід в 5 і більше навчальних закладах Російської імперії, Дунайської монархії та інших країн континентальної Європи. Піддані Габсбурзької монархії виїжджали для продовження навчання до Відня чи Берлін, а піддані імперії Романових – в Санкт-Петербург або Москву. Це було спричинено імперським освітнім курсом. Як згадував один з сучасників тих революційних подій, що «школи в Києві, як і всюди на Україні, були здавна зросійщені. Засобом до цього була система призначання професорів і вчителів середніх шкіл: вихованці

місцевого університету українського походження не завжди знаходили собі тут посади, а такі посади давалися їм десь в Польщі, на Кавказі, в Бессарабії і, особливо, в центральній і північній Росії, навіть в Москві і в Петербурзі, а в Києві і по всій Україні з'являлися несподівано вихованці Московського, Варшавського, Казанського і Дерптського університетів» [84, с. 134-135].

Слід наголосити, що питання про професійну кваліфікацію і підготовку вітчизняних дипломатів періоду Української революції 1917-1921 рр. викликає палку дискусію. Більшість фахівців небезпідставно дотримується точки зору про відсутність політичного, управлінського досвіду українських дипломатичних службовців. Зазвичай питання спеціальності обходиться і згадується лише в найбільш показових випадках, як це сталося з Г. Сидоренко, що був очільником української делегації на Паризькій мирній конференції, який був інженером за своєю спеціальністю [82, с. 150].

Зрозуміло, що найбільша частка серед посадовців українських дипломатичних представників закордоном становили адвокати і юристи, другу позицію за кількістю займали військові діячі, третій сходинці були історики [84, с. 135].

Ми можемо простежити таку закономірність: випускники університетів Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. продовжували своє навчання або в іншому університеті колишньої імперії (Санкт-Петербурзькому, Московському Варшавському), або в межах імперії, в вищих закладах освіти Дунайської монархії (Віденський університет). Піддані Габсбурзької монархії вчилися переважно у Львівському університеті та продовжували її у вказаних вище період або в межах імперії найбільш популярним серед яких був Віденський університет, або виїжджали до Німеччини, Швейцарії, де продовжували навчатися в Берліні, Лейпцигу і Цюріху [54, с. 49].

Варто сказати, що вітчизняні дипломатичні службовців мали не лише вищу освіту, але й володіли кількома спеціальностями. Скажімо, найбільш типовим поєднанням у той час був юрист-історик-лінгвіст, менш частіше

зустрічалося поєднання юридичною спеціальністю з військової. Тому професійний рівень українських дипломатів свідчить про високий рівень їх обізнаності в існуючих правових систем тогочасних держав Європи. Поряд з наведеними професіями серед дипломатичних службовців були популярні технічні і фізико-математичні спеціальності, але вони були представлені в меншій мірі.

Таким чином, поділ на окремі спільноти за віком критерієм та походженням був притаманним для українських дипломатичних представників революційної епохи 1917-1921 рр. Навчання в університетах Російської імперії та Австро-Угорщини, вищих навчальних закладах інших держав континентальної Європи заклали ґрунт для подальшого професійного зростання дипломатичних службовців. Разом з тим ні вік, ні стан не були ключовими чинниками для прийому на роботу, але серед дипломатів домінували представники середньої і старшої вікових груп, тобто людей вже з усталеним світоглядом і досвідом відповідної роботи. Тому наявність вищої освіти і престижність навчального закладу були одними з головних факторів для прийому на дипломатичну службу у міністерство закордонних справ. Проте станова приналежність, рівень освіти і досвід попередньої роботи доволі суттєво впливали на характер взаємин між вітчизняними дипломатичними представниками у той час.

2.2. Кадровий склад та професійний рівень українських закордонних представництв

Зовнішньополітичний курс тієї чи іншої держави має на меті реалізацію конкретного переліку поставлених перед закордонним представництвом завдань. Для їх реалізації на практиці необхідні сприятливі як зовнішні і внутрішні чинники, а також прагматичні дії представників країни на міжнародній арені. Перш ніж розглянути складові діяльності слід дати визначення поняттям «компетенції», «компетентності» і «кваліфікації»

дипломатичного службовця, без яких неможливо встановити фаховий рівень вітчизняних представників у той час.

Кваліфікація – це ступінь професійної підготовки, обізнаності, необхідної для виконання поставлених певних функцій. У цьому випадку мова йде про кваліфікацію працівника, а не установи. Компетентність – це ступінь кваліфікації працівника, що дозволяє йому ефективно вирішувати завдання, що стоять перед ним. Вона визначає здатність працівника якісно, безпомилково виконувати свої функції як у звичайному, так і в екстремальному середовищі, успішно навчатися новому і швидко адаптуватися до мінливих обставин часу. Компетенція – сукупність базових умінь і навичок для ефективного виконання поставлених завдань. Тому успішний політик чи дипломатичний службовець зобов'язаний володіти такими компетенціями.

Також певний вплив мають ідейно-світоглядні орієнтири, лідерські якості та стан здоров'я тощо. Проте вони є другорядними складовими для виконання поставлених завдань.

Варто наголосити, що у період Центральної Ради єдиною з компетенцій необхідних для активної та якісної роботи особи, які прийшла у зовнішньополітичні структури, була лише комунікативна. Роль освіти, особливо майбутніх дипломатичних службовців, на основі якої формувався професіоналізм і кваліфікація, недооцінювалася [81, с. 67].

На наш погляд, одним з найбільших недоліком вітчизняних дипломатичних представництв періоду Української революції з 1918-1921 рр., була відсутність спеціально підготовлених кадрів для втілення в життя зовнішньополітичного курсу. Якщо на початковому етапі (доба Центральної Ради) такий стан був спричинений становленням УНР як суверенної держави, формуванням державних структур, в умовах війни з Радянською Росією часто міняли місце перебування, нестачею кадрів всіх рівнів, що фактичного унеможливило підготовлення спеціальних фахових курсів, то в часи Української держави гетьмана Павла

Скоропадського та уряду Директорії УНР питання відповідності займаним посадам не було розв'язане, через надмірне захоплення політично кон'юктурними претендентами, що, у свою чергу, унеможливило існування курсів підвищення кваліфікації дипломатичних службовців, за винятком консульських працівників [81, с. 100].

Підтвердженням кадрової політики часів Директорії УНР є характеристика, яку надав один з відомих тогочасних українських політиків А. Марголін, який був очільником закордонного представництва у Великій Британії з 1919 року: «Така кадрова політика призводила до того, що за бортом державного човна опинилися майже всі інтелектуальні сили України. Директорія залишилася з невеликою купкою людей, здатних до державної роботи, з числа трьох партій, які брали участь в антигетьманського повстання» [5, с. 150].

Слід зазначити, що кадрова політика в українських дипломатичних місій того часу піддавалася критиці в статтях україномовних журналах, що друкувалися закордоном. Так, в журналі «Воля» в 1919 р. в одній із критичних публікацій було написано: «Кажуть наше міністерство закордонних справ спромоглося нарешті на розпорядження, позбавити різних дипломатичних пасів «куховарок» та різних спекулянтів, що так безсоромно компрометували українське ім'я закордоном. Давно пора було це зробити, а не чекати вказівок чужих міністерств» [61, с. 58]. Нотатки про недостатню професійну кваліфікацію українських дипломатів місій у Великобританії і Сполучених Штатах публікувалися в тогочасних часописах «Воля», «Свобода», «Відродження». Публікації про корупцію і марнотратство – в журналах «Воля» і «На переломі». У вказаному вище виданні «Воля» нерідко публікувалися сатиричні вірші деяким дипломатам [61, с. 59].

Як приклад можна навести сатиричний вірш, написаний в журналі «Воля» в лютому 1920 року під назвою «Горе дипломата», у якому характеризувалися ключові вади українських представників поза межами країни. Одними з найпоширеніших, як вказувалося у вірші, були

некомпетентність і влаштування на посади найближчих родичів. Некомпетентність набувала різних форм, а саме відсутність досвіду дипломатичної служби, незнання іноземних мов, відсутність прагнення активно реалізовувати зовнішню політику своєї держави. Ще однією серйозною вадою у той час було марнотратство, яке проявлялося не тільки у високої заробітній платні, яка дозволяла «їздить в Кабарет» і «підносить букети», а й у появі після звільнення з обійманої раніше посади великих майнових статків [61, с. 62].

Цікаво, що аналізуючи заяви, які подавалися на розгляд для прийняття на роботу в дипломатичні структури, необхідно сказати, що претенденти на посаду, в першу чергу, вказували дані про знання багатьох іноземних мов та достатній досвід [81, с. 132]. Разом з тим більшість чиновників дипломатичних установ підбиралось їх очільниками. Так, М. Галаган згадував наступне: «Приділило міністерство лише двох урядовців-аташе; інший потрібний персонал мав я набрати із тих українців, що вже перед тим виступали в Румунії як фактичні заступники українського правительства» [81, с. 137].

Зауважимо, у добу Української держави гетьмана П. Скоропадського частина штату дипломатичних місій призначалася Кабінетом Міністрів, наприклад, погоджувалися кандидатури радників посольств і місій. Такий приклад стався з кандидатурами О. Іванова, радника посольства в кайзерівській Німеччині, і Я. Токаржевського-Карашевича, радника посольства в Дунайській монархії [66, с. 99].

Про гостру необхідність добору в штат українські дипломатичні структури говорилося відомими українцями в діаспорі. Разом з підбором персоналу розсуд голови, в штат дипломатичних місій після підписання Акту Злуки 1919 р. було включено представників колишньої ЗУНР. Зокрема, деякі галицькі політики увійшла і до складу українських закордонних місій, і в міністерські структури. Так, заступником міністра В. Чеховського став Лонгрін Цегельський, який з 11 листопада 1918 року був секретарем

внутрішніх справ першої Ради державних секретарів ЗУНР. Саме цей політичний діяч разом з Д. Левицьким на початку грудня 1918 р. підписав в Фастові попередні домовленості про об'єднання обох республік в єдину Українську державу [81, с. 76]. Після призначення заступником міністра закордонних справ УНР на початку 1919 р., того ж року він здійснив низку дипломатичних поїздок у Відень, Берлін та Праги [81, с. 77].

Необхідно сказати, що організація роботи вітчизняних дипломатичних місії залежала від її голови. Тому уряд намагався відстрочити демісії послів, які могли ефективно організувати дипломатичне представництво при попередньому Кабінеті Міністрів. Так, у листі від 25 вересня 1918 р. до В. Липинського Д. Дорошенко згадував: «...Я все ж таки гадаю, що Вам не треба зовсім кидати поста у Відні: візьміть місячний відпуск, відпочиньте і вертайтеся до Відня. Тимчасово за Вас буде вести діло п. Токаржевський. Думаю, що це було б найліпше для справи, а може і для Вас. Бо пощо Вам кидати так добре розпочате діло!». Далі вказувалося, що: «Барон Штейнгель кидає посаду і це напевно. Ви хочете кидати... У мене був проект прохати Вас взяти посольство в Берліні, а на Ваше місце у Відні призначити когось іншого, вважаючи, що тепер пост у Берліні найважливіший і конче мусить бути обсаджений українцем» [4, с. 150].

Українська дослідниця Н. Ластовець досить влучно охарактеризувала цей аспект роботи зовнішньополітичного відомства у той час. Вона пише: «Призначення на посаду голови дипломатичного представництва та відмова від неї набули значного політичного забарвлення, починаючи з 1919 р., оскільки від голови місії у той час залежала організація його роботи, добір кадрів посольства чи місії та провадження активної діяльності представництва. Фахові юристи та історики, більшість яких були керуючими (так називалася посада заступника голови дипломатичного представництва, функції якого виконував радник у випадку відрядження або відпустки голови місії, а у випадку перебування у відрядженні або відпустці радника – перший секретар місії) дипломатичних місій, в кращому випадку мали досвід

боротьби за національно-культурну автономію» [52, с. 95-96]. Однією з небагатьох осіб, яка мала професійний досвід політика був В. Липинський, глава представництва у Відні періоду Української держави гетьмана Павла Скоропадського та уряду Директорії УНР (до серпня 1919) [52, с. 97]. Український політичний діяч О. Лотоцький говорив про діяльність та ідеологічну позицію В. Липинського так: «Глибоко переконаний консерватор і гетьманець, він, залишившись на становищі посла на прохання Директорії, сумлінно виконував зобов'язання щодо нової влади. Як український державник, служив він державній ідеї і в своєму державному уособленні здолав тоді гамувати свої соціальні погляди» [Цит. за: 81, с. 144]. Досвід діяльності на різноманітних владних і партійних посадах мали представники української держави в Німеччині Ф. Штейнгель та Туреччині М. Суковкін, Української Народної Республіки періоду Директорії в Угорщині, Болгарії [81, с. 146].

Цікаво, що траплялися й казуси як, наприклад, це сталося з дипломатичною місією у Великобританії: «На нашу думку було би далеко краще, як би дипломати такого ґатунку як лікар Стаховський, його брат маляр Стаховський, інженер Базілевич, краще б зовсім не вилазили з тіні: сиділи б тихо та мирно вдома, ловили б гонококів, малювали б вивіски та гатили б ставки, ніж бралися не за своє діло. Ще в лютому один із головних провідників «Волі» писав С. Петлюрі, що доля України в найближчому часі залежатиме від Англії, і благав забрати д-ра Стаховського; бо з поїздки п. лікаря, крім скандалу, нічого не вийде. Пан лікар, це й сам зрозумів. Але досить пізно» [81, с. 155]. Подібна оцінка частково виправдана тим, що активізація роботи українського дипломатичного представництва у Великій Британії розпочалася тільки після призначення главою представництва А. Марголіна [5, с. 98].

Варто зазначити, що більшість опитаних представників, які займають посади 1919-1921 рр. були мотивовані досвідом, який вони здобули в добу Центральної Ради і Української держави гетьманат П. Скоропадського.

Незважаючи на це, для представлення України на Паризькій післявоєнній мирній конференції була обрана людина, а саме Г. Сидоренко. Він добре орієнтувався в адміністративних справах, але зовсім незнана з тогочасними реаліями дипломатичних перемовин. Тим паче, що численна кількість місій, комісій, представництв різного рангу, які прямували в інші країн у 1919-1921 рр. спричинила ситуацію, коли замість консолідації роботи політиків постійно виникали чвари і конфлікти [82, с. 150].

Слід підкреслити, що очільник дипломатичного представництва як представник держави в країні перебування, концентрував у своїх руках інформаційний, інтелектуальний, фінансовий і адміністративний ресурси [82, с. 151]. Однак, на думку деяких представників еміграції, він не завжди відповідав заявленому професійному рівню та посаді, яку обіймав. Так сталося з Ю. Бачинського, про якого писали діячі українських емігрантських спільнот Сполучених Штатах: «В значній мірі, таке [мається на увазі неактивне – авторка] положення української справи – діло рук українського посла п. Ю. Бачинського. Це типовий український —дипломат. Ні розуму, ні досвіду, ні знання. Належить він до категорії —мовчазних послів!, бо не володіє ані англійською, ані французькою мовою – значить не може безпосередньо з необхідними людьми, групами й організаціями розмовляти. Для всяких переговорів – тримає при собі американського адвоката, який в ряди годи відвідає одну-дві канцелярії» [Цит. за: 51, с. 31].

Необхідні матеріали, постанови, періодичні видання, відомчі інструкції з України в іноземних місій часто потрапляли тільки через декілька тижнів, коли ставали не актуальними, у той час, коли обмін інформацією повинен був відбуватися принаймні дві на тиждень. Дещо схожа ситуація була притаманна, як ми згадували раніше, для доби Центральної Ради і Директорії УНР, і, в меншій мірі, для Української держави гетьмана П. Скоропадського. На нашу думку, найбільш демонстративним було листування між посланником в кайзерівській Німеччині О. Севрюком і тимчасово виконуючим обов'язки міністра іноземних справ М. Любинським, яке

частково опубліковане у збірниках документів. «Ваші депеші акуратно одержую, але помічаю, що ви не всі мої одержуєте» – так писав М. Любинський у квітні 1918 р. [87, с. 99]. Характерною також була телеграма отримана 25 квітня 1918 р., за кілька дні до повалення Центральної Ради. У пункті 5 згадувалося, що «вашої шифрованої телеграми прочитати не удалось, очевидно передавати телефоном такі речі трудно, а може, ви користуєтесь якимсь невідомим шифром. Просимо пояснити справу» [87, с. 100].

Цікаво, що Ф. Штейнгель в своєму листі до міністра закордонних справ Д. Дорошенко, від 12 липня 1918 р. відзначав наступне: «З моменту мого виїзду з Києва, цебто з 20 червня ц. р, я зовсім позбавлений всякого зв'язку з Українською Державою. Мене зовсім не інформують, а через це утворюється таке становище, що коли хто зі складу Гетьманського Уряду звернеться з питанням про стан на Україні в дану хвилину, я можу опинитися в непоправно ніяковому становищі. Ненормальним являється і те явище, що представник держави зовсім позбавлений зв'язку з самою державою» [32, с. 120].

Про суттєві недоліки з обміном інформацією в останній місяць існування Української держави гетьмана П. Скоропадського в своїх мемуарах Д. Дорошенко згадував: «Минув день і прийшла звістка, що на Україні вибухнуло повстання, на чолі якого стали діячі національного напрямку і що Гетьман проголосив якийсь акт про федерацію з Росією. Прийшла нарешті телеграма від Штейнгеля, що на Україні дійсно повстання, але повстанці вже розбиті і скоро цілий рух має бути припинений. Всі ці лаконічні вістки залишили поле для всяких здогадів; було неясно, в яким причиннім зв'язку між собою стоять усі ці події... до мене тим часом раз у раз зверталися представники англійської та французької преси й намагалися щоб я їм дав пояснення. Що я міг їм пояснити?» [4, с. 210].

Такі проблеми з обміном даними між дипломатичними місцями та Міністерством закордонних справ були й в роки існування Директорії УНР,

що виявилось у підготовці документів для в'їзду в країну перебування. Міністерські установи практично не займалися їх оформленням, часто українським дипломатам не вистачало необхідних матеріалів для підтвердження свого статусу дипломатичного службовця. Майже стандартною ситуацією стало взяття під свою опіку представників УНР місіями в Швейцарії та Австрії, які займалися підготовкою документів для діячів представництв у Великій Британії, Сполучених Штатах, Ватикані. «Більшість цих місій і не побачили Європи» – згадував Дорошенко про місію періоду Директорії [4, с. 217]. Далі він писав: «Дуже багато було у Відні українців, як наддніпрянців, так і наддністянців. Тут був осередковий пункт, куди з'їздилися усі місії, щоб звідси, добувши візи, чимчикувати далі на всі сторони світу. Добувало ці візи українське посольство у Відні головне завдяки персональним зв'язкам В. К. Липинського й тим відносинам, які він нав'язав ще як посол Української Держави. Якби не це, то, певно значна частина місій далі Відня Європи б і не побачила. Але новоспеченим українським дипломатам було й тут добре. Вони були забезпечені великими грішми, ніхто не сидів над душею і не спонукав...В. Липинський і радник його посольства І. Токаржевський дуже нарікали передо мною на той клопіт, на ту мороку, яку їм доводиться мати з різними посольствами, місіями, закупними місіями і т.д., які приїзять трохи не щодня, домагаються всяких послуг, добування віз, а при тім часто поводяться серед чужих людей так, що за них доводиться червоніти»[4, с. 218].

Зазначимо, що очільник представництва координував діяльність місії, а отже призначав управлінців на посади відповідно до поставлених перед представництвом цілей, але свідомих українців, які хотіли і могли працювати за визначену державою плату було обмаль. Особливої гостроти набула ситуація у добу Директорії УНР через затримку приїзду в країну перебування. Згадуваний нами раніше О. Лотоцький писав про це так: «Вимушене безділля на протязі більш місяця у Відні зле впливало на моїх співробітників, особливо в часі мого перебування в Празі. Дали себе в знаки і

певні рефлекси з того безділля. Більш активні люде, дістаючи відомості, що якась частина української території все ж стала тереном енергійного опору червоним окупантам, виявила охоту повернутися додому. Так від'їхали цінні співробітники В. Кедровський та О. Коваленко, і я, ближче зорієнтувавшись в тих умовах, які мене ждали в Царгороді, не заперечував їх рішення. Повернувся і мій юрисконсульт в церковних справах В. Радзимовський, – сей просто занудився за своєю родиною, яку залишив у Києві... Двом молодшим урядовцям п. п. Лінкевичеві та Желехівському [кур'єри – авторка], які виявили у Відні такі риси, що я їх не міг підтримувати, дав я доручення до уряду, і вони поїхали туди, щоб уже не повернутися» [81, с. 159].

Якщо проаналізувати персональний склад радників керівників українських дипломатичних місій періоду Української революції 1917-1921 рр., то серед них найчисельніше були представлені юристи, військові та історики і тільки одна особа, яка вивчала політичні науки. Ним був І. Токаржевський-Карашевич, очільник прес-бюро, радник закордонного представництва у Відні [27, с. 54]. Проте, досвід роботи у царині зовнішньої політики був лише секретар, а потім радник посольства Української держави гетьмана П. Скоропадського у кайзерівській Німеччині О. Іванов, який мав досвід роботи у дипломатії в царській Росії [27, с. 58].

Підкреслимо, що роль радника у структурі дипломатичної роботи була прописана у посадових інструкціях закордонних місій у роки Директорії УНР в Берліні, яку взяли за приклад інші українські представництва. Вони допомагали оформлювати офіційні документи, контролювали присутність співробітників на робочому місці, були наділені повноваженнями видавати лікарняні та розв'язувати конфліктні ситуації тощо.

На нашу думку, доволі показовою у цьому сенсі була місія УНР періоду Центральної Ради в Королівстві Румунії, яку очолював М. Галагана, а радником був К. Чоботаренко [81, с. 178]. Хоча офіційно він відповідав за справи, що пов'язані з військовополоненими українцями, які перебували на румунській території, частково з військовим майном, але саме завдяки його

роботі сталося те, що румунська влада надала приміщення для розміщення дипломатичної місії, забезпечення канцелярським приладдям, автомобілями тощо. Характер спогадів М. Галагана вирізняється неабиякою деталізацією різних подробиць, однак згадок про конфліктні ситуації у середині місії немає, хоча згадується про його перебування на чолі дипломатичного представництва, яке «.. усі навколо гучно називали тоді посольством» [81, с. 179].

Ще одним прикладом продуктивної діяльності радників були представництва Української держави гетьмана П. Скоропадського та Директорії УНР в Берліні і Відні. Найбільш ефективні, вони доклали чимало зусиль для підготовки матеріалів іншим закордонним місіям періоду Директорії УНР, що дозволило службовцям інших українських дипломатичних представництв розпочати виконання до своїх функцій в місці перебування. Про конфліктні ситуації в середині цих представництв інформації немає. Однак варто зауважити, що були деякі випадки, коли відчувалася напруга між різними дипломатичними представниками, як це сталося між М. Поршем і М. Васильком. У період Директорії УНР воно переросло у гучний конфлікт, і між урядом і представництвом [81, с. 180].

Прикладом деструктивної роботи радників можна вважати діяльність роботи В. Шульги у ранзі керівника місії в Болгарії, який фактично саботував роботу посольства, і В. Мазуренко в італійській республіці, який під час перебування на посаді керуючого (1921-1922 рр.), ліквідував представництво і перейшов працювати в місії Радянської Росії. У одному з опублікованих листів Б. Матюшенка, українського громадського-політичного діяча, голови дипломатичної місії УНР в Італії Д. Антонович від 13 грудня 1919 описуються ситуація, яка склалася в українському дипломатичному корпусі, що був направлений на Паризьку мирну конференцію: «Про політичну роботу Вашого радника, Василя Петровича, тут ходять такі комічні оповідання, що від сміху втриматися не можна. Ну, і повезло Вам з Вашим —персонажем! Можу подати до Вашого відому, що Панейко виїхав з

Парижу до Відня робити і далі свою – зрадницьку політику і по гроші. А Томашівський подав до демісії і нарешті вийшов з Делегації. Персонал останній роз'їхався, не має кому навіть щоденної кореспонденції розібрати. Граф ніколи вже не заходить до делегації, а щось робить в своєму готелі. *Finita la comedia...* Знаєте, щось трагічне є в нашому закордонному представництві взагалі... Ну, доволі балакати!»[42, с. 230].

Неоднозначно як до особи, яка справлялася зі своїми обов'язками, ставилися до І. Шрага на посаді радник місії в Будапешті, що спричинило його заміщення на іншу посаду. Ця історія була описана в тогочасній газеті «Воля»: «Розпорядження консультанта справам закордонної політики при п. Макаренко М. Ковальським звільнено з посади радника Угорської Української Місії п. Шрага. Сподіваємося, що звільнений радник цими днями отримає нове високе призначення». У цьому ж номері була розміщена інформація про його призначення радником до Великобританії: «Колишній радник будапештської місії Іл. Шраг призначений радником української місії до Англії. Послом залишається А. Марголін» [61, с. 77].

У особистому зверненні члена УСДРП М. Матюшенка голові української закордонної місії в Італії Д. Антоновичу стосовно підготовчих заходів до участі соціал-демократів в конгресі II Інтернаціоналу і перемовин діячів партії з очільником уряду Директорії УНР Симоном Петлюрою від 6 грудня 1919 р. описувалася непроста ситуація, що склалася між головою і його радником М. Еремїєвим, а потім секретарем: «Будьте ласкаві, товаришу, напишіть мені одверто, що у Вас вийшло з Єремїєвим? Я знаю, що він повернувся до Вас на старе місце, як же Ви вдвох тепер будете працювати? Хто з Вас винен і в чому діло — ми нічого не знаємо. Во всякому разі його поворот є річ безтактна з боку Уряду, навіть як він і правий єсть»[81, с. 244].

Зауважимо, що радників керівників українських закордонних місій доби Української держави гетьмана П. Скоропадського звільнялися від своїх посад після встановлення влади Директорії УНР. Такі дії були спричинені низкою чинників, характерних для всієї епохи Української революції 1917-

1921 рр. У першу чергу, політичні уподобання практично унеможливлювали ефективну взаємодію між діячами гетьманського уряду та Директорії УНР. Також зі зміною владного режиму відбувалася кардинальна зміна українського зовнішньополітичного курсу. Завдання, які були пріоритетними для дипломатичного корпусу гетьманату П. Скоропадського ставали другорядними, а для реалізації нових завдань потребувало зовсім інших методів діяльності [66, с. 190].

Частина чиновницького апарату продовжували свою роботу незалежно від зміни владних адміністрація і орієнтації на міжнародній арені як це сталося з секретарями, аташе і перекладачами відрізнялася від радників і очільників місій, наприклад, зі штатом представництва в Туреччині. На противагу представництву в Стамбулі, в Берліні після зникнення з політичної арени гетьманського режиму склад закордонної місії був повністю оновлений незважаючи на наявність осіб, які працювали ще в роки існування Центральної Ради [43, с. 100].

Слід підкреслити, що секретар, як штатна одиниця дипломатичного представництва у іноземних державах, виконував одну з головних ролей в діяльності дипломатичної місії. У різні періоди часу чисельність штату секретарів і їх функцій були різними. Крім ведення вхідних та вихідних документів, експедиції, тобто перевірки матеріалів, які були складені на вимогу глави представництва, до його обов'язків належало ведення фінансової звітності та налагодження координованої роботи інформаційного апарату. Якщо в добу Української держави гетьмана П. Скоропадського в штат посольств I розряду зараховувалася посада бухгалтера, то в роки правління уряду Директорії УНР вона вже була замінена на посаду другого секретаря. Цікаво, що третій секретар з'явився вже після 1920 р. і втілював у життя обов'язки глави прес-бюро або глави консульського відділу. Найчастіше, в періодичних виданнях того часу, як і в мемуарній спадщині про приклади відповідальної роботи секретарів вітчизняних дипломатичних представництв майже не згадувалося. На наш погляд, однією з причин такої

ситуації було сприйняття за належне повноцінної роботи секретаря, яка була не варта уваги [29, с. 55].

Зазначимо, що прикладом зразкового виконання своїх обов'язків можуть бути різноманітні публічні виступи службовців дипломатичного корпусу на різних зборах і в лекційних аудиторіях перед студентством країн, де вони перебували. Під час виступів вони розповідали про економічний стан, географічне положення і особливості культурного життя України: «Секретар місії УНР в Бельгії Кулішер прочитав 23 травня 1921 р. в Народному університеті в Брюсселі лекцію, темою якої були загальні відомості про Україну, її територію та населення. Лекція була ілюстрована ліхтеревними знімками міст, сіл, народних типів України і передрукована разом з поданими ілюстраціями в ілюстрованому журналі — Турін Клюб, який друкується в 150 000 примірників» [30, с. 78].

Однак переважна більшість прикладів роботи секретарів описувалася в негативному світлі через не типовість їх поведінки. Такими прикладами виступали діяльність секретарів В. Мазуренка в італійській республіці, який згодом став радником і очільником представництва, а потім фактично розпустив його, В. Полетики у Відні, який віддав розпорядження спалити добірки тогочасних зарубіжних періодичних видань, які готувалися в посольстві, і В. Козакевича у Сполучених Штатах, який не здійснював ведення обігу документів місії на професійному рівні [51, с. 31].

Серед прикладів ефективної реалізації поставлених перед секретарями цілей варто виокремити діяльність С. Пащенко, другого секретаря в Італії, який виконував обов'язки у роки правління уряду Директорії УНР: «Як сказано у вступній частині в цій роботі безпосередніми помічниками голови місії являються виконуючий обов'язки другого секретаря п. Сергій Пащенко, що крім завідування канцелярією і внутрішніми справами місії, допомагає голові в редагуванні та перекладі нот» [81, с. 288].

Підкреслимо, що ситуація з аташе у той час була більш неоднозначною. З одного боку, відомостей стосовно діяльності аташе в

позитивному світлі ми знаходимо достатньо. Про це пояснюється тим, що посада молодшого співробітника закордонного представництва навіть при наявності серйозних вад у роботі не була надзвичайно впливовою, як посади про які йшлося вище.

У збірниках документів, мемуарах і листуванні аташе часто плутали з службовцями дипломатичного корпусу. На наш погляд, причиною цього могло бути те, що поняття «чиновник» використовувався як для позначення молодшого персоналу місії, так і для визначення інших співробітників дипломатичного посольства (перекладачів, канцелярських працівників молодше канцелярських співробітників) [29, с. 89]. До речі, посади молодших канцелярських співробітників існували тільки у добу Української держави гетьмана П. Скоропадського. Посада аташе з'явилася в період Центральної Ради. Цим терміном називали молодших дипломатичних співробітників, які офіційно належали до дипломатичного представництва. Згадуваний нами Д. Дорошенко писав про двох аташе які залишилися виконували обов'язки в посольстві в Стамбулі в період Гетьманату П. Скоропадського, – П. Чикаленка і Вовченко [29, с. 90]. М. Галаган в своїх спогадах про перебування на посаді голови дипломатичного представництва у Будапешті у 1919 р., описував доволі продуктивну, але нетривалу роботу на посаді аташе А. Олеся [29, с. 92].

Однією з характерних особливостей Української держави гетьмана Павла Скоропадського була наявність посади агентів, які, у свою чергу, поділялися на три групи: військово-морські агенти, військові агенти і торговельні агенти, завдання та фінансування яких було детально регламентовано низкою документів. На жаль, інформаційні дані в історичних джерелах стосовно військово-морських агентів майже відсутня. Фактична кількість та інформація щодо осіб військових агентів першого і другого розряду станом на сьогодні теж є маловідомою [66, с. 120]. Після приходу до влади Директорії УНР, коли були ліквідована ця посадова одиниця, з шести військових агентів і їх помічників на посаді, ідентична попередній,

залишилися тільки один Л. Дроздовський. Він був військовим агентом доби Української держави гетьмана П. Скоропадського в Швейцарії (агент II розряду) [66, с. 122]. Також продовжив роботу на дипломатичній ниві В. фон Бессер, який за часів правління гетьманського уряду був помічник агента у кайзерівській Німеччині (I розряд), а в роки Директорії УНР став військовим аташе у вітчизняному посольстві у Берліні в 1919 р. [66, с. 130].

Зауважимо, що у добу правління Директорії УНР постановою від 24 січня 1919 р. персональний склад закордонних місій доповнювався представниками міністерства фінансів. Також окремим законодавчим актом стосовно створення торговельних агентств від 14 лютого 1919 р. були визначені ще дві додаткові посади: генеральні торгові агенти і торгові агенти. До держав, з якими планувалося налагодити економічні і торгівлю взаємини, в першу чергу, направлялися генеральні торгові агенти, а в інші торгові агенти. Отже, генеральних торгових агентів було шість, а торгових агентів аж 20 осіб [33, с. 242].

Варто відзначити, що адміністративні та фінансові ресурси, які були у підпорядкуванні керівника дипломатичного представництва, не могли повноцінно використовуватися через відсутність стабільних контактів з міністерством закордонних справ. Це, у свою чергу, унеможливлювало постійне отримання не тільки необхідних розпоряджень, але й стабільного фінансування [33, с. 243].

Необхідно підкреслити, що українські еміграційні кола неодноразово говорили про доцільність реорганізації дипломатичних місій: «Міністерство Закордонних Справ У. Н. Р. стало на правильний шлях, коли енергійно взялося за ревізію наших дипломатичних місій. Але цього мало – необхідно, не гаючи часу, приступити до реорганізації тих місій, які не справляються з завданнями, що перед ними поставлені» [30, с. 100].

Цікавим для нас є звернення від службовця дипломатичного представництва, яке було опубліковане в тогочасному журналі «Воля» 17 січня 1920 р. У цій заяві частково відображені взаємини дипломатичних

діячів гетьманського режиму з урядовцями Директорії УНР: «Перші півроку моєї служби мали вигляд дійсно праці в державі, бо хоч уряд гетьмана і сам він робили помилки, але ж все ж таки Україна мала вигляд держави, в якій життя нормовано правом, законом і т.д. Почалась партійна політична боротьба, люде забули, що головна мета будувати незалежну державу, і молода, ще не міцна держава кинута була в полум'я анархії. З початком 1919 р. почалася систематична руйнація всього державного життя, всіх державних установ; руйнація провадилася і провадиться при допомозі тієї безглуздої політики наших головних діячів; всі ліпші елементи, всі дійсні державні мужі частково самі, а частково примусово відійшли від участі в праці, і при теперішній ситуації не повернуться – залишилися самі демагоги, мало культурні, мало освічені люде і, на великий жаль, в руках їх сконцентрувалася вся влада, всі права» [61, с. 66-67].

Таким чином, компетенція і компетентність співробітників зарубіжних представництв визначалися такими чинниками, як рівень освітньої підготовки, комунікативна компетенція і набутою професійною кваліфікацією. Зокрема, сучасник тих подій Я. Заремба у своїй публікації зазначав наступне: «Сумне та правдиве твердження, що людей ознайомих з міжнародною політикою поміж свідомими українцями майже не було знаходимо в статті П. Коваліва. Дипломатична діяльність за часи української держави. Одним з головних наслідків перевороту 29-го квітня було те, що гетьманський уряд стаючи понад партіями й на ґрунті патріотичним і не інтернаціонально-соціалістичним міг використовувати далеко ширші кола діячів, ніж Центральна Рада. Вже хоч би з цього зрозуміле для нас таке дальше ствердження автора. Подорожуючи пізніше за часів Директорії, я вісім разів переїздив різні кордони з дипломатичним паспортом, але ніде навіть у надзвичайно коректних німців не спостеріг такої пошани до українських дипломатів, як було за часів Гетьманщини» [54, с. 99].

Одним з найбільших недоліків, які впливали на якість кадрів вітчизняних дипломатичних місій 1918-1921 рр., була відсутність спеціально

організованих підготовчих курсів для дипломатичних працівників за винятком консульських курсів [54, с. 54-55]. Прийом на дипломатичну роботу за критерієм партійної приналежності був поширеним у добу Центральної Ради та Директорії УНР. Як писав, О. Войнаренко, діяч українського революційного табору, «тоді вважалося, що свідомий українець чомусь-то мусить конче бути ще й соціалістом. Бо хто не соціаліст, той ворог народу, реакціонер, контрреволюціонер, і трохи не зрадник України. Між іншим, того роду хворобливе явище виявили пізніше і наші націоналісти, що взявши монополію на український націоналізм, вважали за українського патріота лише того, хто належав до їх партії, а решта, хоч би й як заслужених та відданих Україні людей, розглядалась за шкідників українського визвольного руху. За часів У.Н.Р. (Української Народної Республіки) треба було конче бути соціалістом кожному, хто хотів співпрацювати для нашого державного відродження або щонайменше, удавати себе за такого» [81, с. 355].

Впровадження української ідеї в державах європейського континенту, яке розпочав В. Чеховський в ранзі міністра закордонного відомства в 1919 р., привели до категоричної опозиції колишніх службовців гетьманських урядових установ і їх переходу до табору російської білої еміграції або відхід з політичного життя. Тому політика В. Чеховського, незважаючи на необхідність ідеї популяризації українського питання поза межами держави, на жаль, не призвели до позитивних наслідків [54, с. 56].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що голови, радники, секретарі, аташе українських закордонних місій змінювалися в залежності від політичної кон'юнктури в Україні. Тим паче, що компетенція багатьох з українських дипломатів впродовж 1918-1921 рр., була сумнівною. Поодинокі приклади беззастережної відданості своїй справі, якими виступали М. Василько, В. Липинський, І. Токаржевський-Карашевич, П. Чикаленко і деякі інші дипломати, були скоріше винятками у той час, ніж загальним правилом.

Розділ III. Дипломатична діяльність українських закордонних представництв у 1918-1921 рр.

3.1. Функціонування дипломатичних місій

Робота українських дипломатичних службовців за кордоном розпочалася під час переговорів у Брест-Литовську, у яких брали дипломати з Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Туреччини та представники радянської Росії. Брестський мирний договір був підписаний 9 лютого 1918 р. та символізував дипломатичну перемогу української делегації, яка змогла зіграти на суперечностях між представниками згаданих країн та більшовицької Росії.

Слід наголосити, що німецькі дипломатичні представники високо оцінили роботу вітчизняних дипломатів у Бресті. Українська місія, незважаючи на молодий (25-30 років) як для тодішніх дипломатів вік її працівників, показала себе серйозним супротивником, з яким рахувалися під час процесу перемов [52, с. 75]. Секретарі міністерств закордонних справ країн Четверного союзу, дипломати, війська діячів із великим досвідом дипломатичної роботи були опонентами делегації від українського уряду. Представником від більшовицької Росії був політик, досвідчений оратор і пропагандист Л. Троцький (Бернштейн). Тому підписання миру з українськими делегатами з урахуванням їхніх вимог, на наш погляд, слід вважати перемогою української дипломатії, яка створила фундамент для встановлення відносин із європейськими країнами, зокрема – для відправлення дипломатичних представництв. Зауважимо, що в основні положення Брестського мирного договору було покладено українські пропозиції як у політичній, так і в фінансово-економічній складовій. Це переконливо демонструє продуману політику української делегації. Мирний договір спричинив до кардинальної зміни зовнішньополітичного курсу України та переорієнтації на країни австро-німецького альянсу [66, с. 39].

Варто сказати, що розвитком української дипломатичної та консульської служби займалися очільник уряду В. Голубович та тимчасово

виконуючий обов'язки керівника міністерства зовнішніх справ. А починаючи з березня 1918 р. міністр закордонних справ УНР, учасник дипломатичних перемовин у Брест-Литовську, М. Любинський. Практично у цей же час відбулося призначення послів до країн Четверного союзу та Королівства Румунії, відправлена делегація до Швейцарії тощо [66, с. 43].

Підкреслимо, що незважаючи на відправлення дипломатичних представництв, їх функціонування було обмежене. Частина знаних українських політичних діячів, у тому числі й М. Грушевський, сприйняли негативно політичну, економічну та військову допомогу з боку кайзерівської Німеччини та Австро-Угорщини та вступу їхніх військових частин на українські землі. Непорозуміння між українськими та німецькими політиками виникли одразу після підписання договору. Ультимативні заяви В. Голубовича щодо економічної складової сприяли посиленню невдоволення урядом УНР з боку союзницьких держав.

Також комунікація між окремими представництвами, місіями та урядом належним чином не була налагоджена. Дипломатичні службовці вчиняли на власний розсуд без відповідної координації з міністерськими відомствами та урядом. Це, у свою чергу, обмежило їхню діяльність збиранням та аналізом інформації про ставлення до України за кордоном. Відсутність єдиних офіційних стандартів надсилання інформації спричиняла непорозуміння та отримання зі значною затримкою інформаційних повідомлень від міністерством закордонних справ УНР [30, с. 110].

Зауважимо, що тими перспективами, які відкривалися після підписання Брестського мирного договору для розвитку українських закордонних представництв і налагодження відносин з європейськими країнами, Центральна Рада так і не скористалася. На це була низка причин. Обмежений час існування Центральної Ради та непорозуміння між українським урядом та іноземним військовим командуванням призвело до її ліквідації шляхом державного перевороту, відсутність нормальних контактів між міністерством та дипломатичними місіями за кордоном заважали налагодженню робочих

зв'язків. Пам'ятаймо, що додаткові положення Брестського мирного договору щодо економічних зобов'язань України, Центральна Рада не реалізувала. Це сталося через війну з Росією, а також її соціалістичний напрямок зменшували простір та можливості для втілення цих пунктів [66, с. 49].

Слід сказати, що після державного перевороту 29 квітня 1918 р. силами союзників з метою утвердження пронимецького режиму Павла Скоропадського, почали налагоджуватися відносини з німцями в Україні та за її межами. Д. Дорошенко, який спочатку тимчасово виконував обов'язки, а згодом очолив відомство закордонних справ Української держави гетьмана П. Скоропадського, у своїх спогадах зазначав наступне: «Відносини з Німеччиною були влітку 1918 р. основним питанням не тільки нашої закордонної політики, але й питанням самого нашого існування як держави. Цей стан залежності від Німеччини був утворений фактом присутності на українській території кількості тисячної німецької і австро-угорської армій»[11, с. 100].

Зауважимо, що українські місії у Берліні, Відні, Софії та Стамбулі були створені ще на початку 1918 р., але їхній склад після утвердження режиму гетьмана П. Скоропадського суттєво змінився. У столиці Німеччини, замість О. Севрюка, делегата, а керівника делегації в Бресті, призначено послом барона Ф. Штейнгеля. Він активізував роботу у Берліні. Українська дослідниця Н. Ластовець пише наступне: «Організація великої кількості прийомів, формальних та неформальних зустрічей розширила коло спілкування українських дипломатичних службовців, до якого увійшли також дипломатичні представники нейтральних держав. Тісні та дружні стосунки з міністром закордонних справ Німеччини, зустрічі з канцлером Німеччини, підтримка та розширення контактів з урядовими особами були частиною діяльності української дипломатичної місії» [53, с. 31].

Наголосимо, що робота берлінського посольства Української держави гетьмана П. Скоропадського орієнтувалася на досягнення, а згодом –

підтримку, авторитету серед представників дипломатичного корпусу іноземних держав, зокрема Іспанії, встановлення контактів з іншими нейтральними країнами (Нідерланди тощо) [66, с. 50].

На противагу дипломатичному представництву в кайзерівській Німеччині, посольство в Габсбурзькій монархії досягло скромніших успіхів. Після офіційного призначення на посаду очільника дипломатичного корпусу В. Липинський зустрівся з керівником відомства закордонних справ Австро-Угорщини [66, с. 59].

Також 15 липня 1918 р. відбувся обмін офіційний обмін документами між українською та болгарською, а 24 липня 1918 р. – українцями та німецькими дипломатами у Відні. Цікаво, що представники Австро-Угорщини відмовлялися ратифікувати Брестський договір і відмовили у офіційному протесті українського посла. Восени 1918 р. під час зустрічей Д. Дорошенка з В. Липинським останньому було доручено врахувати у перспективі можливість щодо заснування дипломатичних місій у Чехословаччині та Угорщині. Для створення цих дипломатичних представництв до Праги планувалося відправити В. Полетику, а до Будапешту – І. Токаржевського-Карашевича [81, с. 191].

Доволі активною була діяльність української дипломатичної місії у Болгарії, на чолі з О. Шульгіним. Український дипломат докладав чимало зусиль для розвитку політичних, економічних та культурних зв'язків між Україною та Болгарією. Восени 1918 р. відбулося урочисте вручення вірчих грамот [81, с. 191].

Варто сказати, що на початку 1918 р. дипломатичні переговори між Османською імперією та Україною очолював М. Левитський, відкликаний Д. Дорошенком до Києва влітку того ж року 1918 р. Султан Магомет V прихильно поставився до дипломатів України та у вітальному слові побажав дипломатичному представництву «доброго життя у своїй державі» [81, с. 193]. Зауважимо, що дипломатичне представництво в Туреччині

функціонувало до 1920 р., після чого, через недостатній обсяг фінансування, була ліквідована.

Слід зауважити, що серед закордонних представництв у нейтральних державах слід згадати Швейцарію. Нейтральні країни оцінювали незалежність України, спираючись на вигоду від потенційних перспектив нових торговельних договорів. Тому наскільки перспективними були торгові зносини, наскільки доцільною була підтримка контактів та визнання українських дипломатичних службовців. Позитивним прикладом стосовно налагодження таких контактів було визнання Швейцарією закордонного представництва Української держави гетьмана П. Скоропадського. На пропозицію про постачання 300 000 тонн зерна з українських земель до Швейцарії у місцевих політичних діячів була обережна реакція. Таку пропозицію вони вважали «незрозумілою». За їх оцінками, впродовж травня-вересня 1918 р. до держав австро-німецького альянсу з України було поставлено лише 130 тис. тонн продовольчої продукції [29, с. 122]. Швейцарські урядові кола обачно поставилися до пропозицій українського уряду без погодження з його основними союзниками. Однак змістове наповнення такої угоди був надзвичайно вигідним для швейцарців. Після цього українську місію було визнано на офіційному рівні, а згодом переведено Міністерством закордонних справ Швейцарії до представництв першого розряду. Пізніше швейцарське дипломатичне представництво разом із посольством в Австрії сприяло отриманню візових документів для уряду, українських закордонних відомств для в'їзду до держав континентальної Європи та Сполучених Штатів. Також українське закордонне представництво у Швейцарії забезпечувало отримання поштової та дипломатичної кореспонденції з України до західноєвропейських країн [29, с. 131].

Як бачимо, дипломатична діяльність українських представників періоду Гетьманщини П. Скоропадського була плідною та багатогранною. Вона не обмежувалася налагодженням дипломатичних взаємин, а й сприяла встановленню міцних економічних пріоритетів і політичних зв'язків.

Наголосимо, що повстання, яке очолила Директорія УНР у листопаді 1918 та підписання Комп'єнського перемир'я, розпад австро-німецького альянсу, Листопадова революція 1918 р. в Німеччині, розпад Австро-Угорщини, вихід з території України німецьких та австрійських військ та військові приготування більшовицької Росії до війни спричинили переорієнтування зовнішньополітичного курсу після падіння режиму гетьмана П. Скоропадського та встановлення влади уряду Директорії УНР на країні Антанти і США. Однак, ця ситуація ускладнювалася тією обставиною, що українські політики та дипломати не мали єдиної позиції щодо зовнішньої політики [66, с. 190].

Необхідно сказати, що однією з ключових подій для закордонної політики України стала Паризька мирна конференція (1919-1920 рр.). Під час роботи мирної конференції в якій взяли участь 27 держав, головувала Франція як сторона і країна, що найбільше постраждала від наслідків Великої війни 1914-1918 рр. Підтримка тогочасних лідерів Франції відновлення колишньої царської Росії у кордонах до початку Першої світової, а отже – російських білогвардійців, унеможлиблювала об'єктивний та неупереджений розгляд українського питання. Таким чином, питання приналежності східної частини Галичини було єдиним, під час обговорення якого офіційно визнавали повноваження делегації з УНР [84, с. 210].

Підкреслимо, що тогочасні лідери Франції, Великої Британії і Сполучених Штатів по-різному ставилися до українського питання, у вирішенні якого ключову роль відводилася Ж. Клемансо, який декларував стовідсоткову підтримку польській республіці. Позиції представників інших урядів значно відрізнялися. Д. Ллойд-Джордж ставився нейтрально до української проблеми, але виступав проти посилення впливу французької республіки у Центральній та Східній Європі [84, с. 214]. У 1918 р. він стверджував: «Українську Східну Галичину та Північну Угорщину слід визнати як самостійне ціле або ототожнювати з урядом Директорії УНР

(будь-яким київським урядом) незалежно від його офіційного визнання» [Цит. за: 84, с. 214].

Президент Сполучених Штатів В. Вільсон висунув гасло національного самовизначення народів, яке було задекларовано у його «14 пунктах», але такі рішучі ідеї не підтримувала частина американських політичних діячів. Наприклад, Роберт Лансінг, державний секретар США, схилився до думки про входження України до складу майбутньої Російської конфедерації. Для представників Італії ключовим питанням було налагодження торгових зв'язків, але їхня політична позиція залежала від держав Антанти [84, с. 216].

Зазначимо, що 29 грудня 1918 р. Рада Народних Міністрів УНР прийняла рішення відправити дипломатичну делегацію на мирну конференцію до Парижу. Офіційне розпорядження та її склад були затверджені в січня 1919 року окремою офіційною постановою [81, с. 188]. Великий чисельний склад делегації (разом із допоміжним персоналом 65-75 осіб) не сприяв своєчасному прибуттю до місця призначення всієї дипломатичної делегації, а різноманітність поглядів та ідей на вирішення поставлених завдань нівелювала її досягнення. Першими до Парижа приїхали голова та секретар дипломатичної місії, а решта її складу прибула в Париж значно пізніше через відсутність офіційного дозволу французького уряду на в'їзд. До української делегації приєдналися представники української діаспори, яке могли неформально контактувати з британським прем'єр-міністром і іншими політиками за допомогою прем'єра Канади [82, с. 150].

Наголосимо, що запізнілий приїзд делегації, відсутність єдиної стратегії продуманих заходів разом з нестабільною ситуацією на території України (друга російсько-українська війна, військові успіхи армії Антона Денікіна, отаманщини, єврейські погроми тощо) були тими чинниками, які нівелювали всі спроби встановити тісні контакти української делегації з країнами Антанти і Сполученими Штатами. Відсутність переговорного досвіду у членів делегації була однією з найвагоміших проблемою. Голова місії Г. Сидоренко та секретар М. Петрушевич, єдиний офіційний

український представник весною 1919 р., мали досвід організаторської та партійної діяльності. Проте, на відміну від О. Шульгіна (який теж був представником цієї місії) вони не мали жодного досвіду дипломатичної роботи. Делегація не мала достатньо інформаційних даних щодо позиції іноземних дипломатів до «українського питання», а це, у свою чергу, суттєво ускладнювало її роботу. Незнання мов, зневага дипломатичним етикетом та затримка з прибуттям всього кадрового складу призвело до того, що практично за річне перебування в Парижі було опубліковано та поширено кілька інформаційних буклетів, у яких висвітлювалася українська справа. Суттєву допомогу та сприянням українських дипломатичних представництв у цій роботі надали Відень та Берлін [82, с. 152].

Варто зазначити, що 21 січня 1919 р. розпочався розгляд комплексу питань, що стосувалися україно-польських протиріч. Наприкінці січня 1919 року зацікавленим у вирішенні цього питання сторонам повідомлено про заплановану міжнародну зустріч. За задумом організаторів, вона мала відбутися на Принцевих островах 15 лютого 1919 р. Планувалося вирішити питання, які були пов'язані з територіальною приналежністю та розмежуванням. Однак, незважаючи на згоду всіх глав делегацій, цей захід не відбувся. Причиною стало те, що європейські політики та представники російської білої еміграції виступили проти присутності на ній уповноважених від більшовицької Росії [82, с. 153].

Наголосимо, що українська делегація на мирній конференції діяла без чітких офіційних інструкцій з боку уряду Директорії УНР, чіткої програми дій та єдиного бачення стосовно розвитку української республіки. Одним з чинників, що впливав на такий стан справ була відсутність правил функціонування української делегації, які були прийняті 30 березня 1919 р. В цій інструкції було окреслено назву представництва та принципи роботи: «Українська Дипломатична Місія для участі у Світовій Конференції в Парижі є спільною для обох частин України та називається: Делегація З'єднаної Української Народної Республіки у світовій Конференції у Парижі, і вступає

до Конференції цілісність української справи, з тим, що попереднє виправлення справ в областях, її міжнародного визнання та державно-правового становища відноситься до делегації, яку призначить Державний Секретаріат західних областей» [82, с. 154]. У протоколі за результатами погоджувальних нарад представниками УНР в Австрії та Швейцарії було доручено направити ноти до країн учасниць Паризької мирної конференції та західноєвропейських країн з офіційним повідомленням про об'єднання УНР та ЗУНР до єдиної соборної української держави [82, с. 156].

Зауважимо, що дискусії і суперечки стосовно приналежності Східної Галичини відбувалися доволі часто. Однак зазначимо, що діяльність українських представників у Парижі виявилася низькопродуктивною. Відсутність якісних перекладів брошур, буклетів та нот іноземними мовами суттєво ускладнювало комунікацію між українськими дипломатичними службовцями та дипломатами країн Антанти і Сполучених Штатів. Вже на початку лютого 1919 р. була скликана окрема спеціальна комісія для утвердження кордонів Польської Республіки. Також туди було направлено делегацію Ж. Нуленс. Щодо врегулювання українського питання направлено іншу місію на чолі з Ю. Бартелемі. 28 лютого 1919 р. представниками цієї комісії було запропоновано демаркаційну лінію. Але таке рішення не задовольняло як польську, так українську сторони [84, с. 215].

Вже у квітні 1919 р. для налагодження українсько-польських взаємин прибули до Франції М. Лозинський та Д. Вітовський. Вони мали працювати разом із головою української делегації на Паризькій мирній конференції Г. Сидоренком. Незважаючи на спільну декларовану єдність, представники галицької частини української делегації В. Панейко та С. Томашевський утворили окремо галицьке бюро [84, с. 217].

Підкреслимо, що цілі українських дипломатів іноді кардинально відрізнялися. Офіційні звернення і заяви про самостійність України звучали поруч із бажанням створення певного альянсу з денікінцями чи більшовиками. На практиці галицька частина української дипломатичної

делегатії проводила окрему політику, яка була спрямована на визнання незалежної Східної Галичини [84, с. 217].

Зауважимо, що в середині травня 1919 р. була створена окрема спеціальна комісія для вирішення україно-польського протиріччя. Головою цієї комісії був призначений генерал Л. Бота. Ця комісія запропонувала ідею про те, що Українській Галицькій Армії (УГА) має відійти далеко на схід від зайнятих на фронті позицій, але залишити за галичанами нафтовий Дрогобицький басейн [29, с. 190].

Однак вже у травні 1919 р. стало відомо, що польські війна на чолі з Ю. Галлер пішов у наступ на позиції УГА. 21 травня 1919 р. делегацією України було подано офіційну ноту-протесту щодо таких дій [29, с. 192]. Того ж дня українську делегацію запросили на засідання Ради Чотирьох, під час якого вітчизняні дипломатичні діячі наголошували на соборності східних і західних регіонів України, які ведуть боротьбу, у тому числі – і з більшовиками. В. Панейко ще раз наголосив на захопленні Східної Галичини військами Польської Республіки. На питання про те, до союзу з якою країною схиляються галичани - з Польщею чи з Радянською Росією. На це була дана однозначна відповідь, що тільки з Великою (Наддніпрянською) Україною [29, с. 194].

Після цієї зустрічі польський наступ на Східну Галичину було зупинено та заборонено. Зауважимо, що на це швидко відреагували польські урядовці. Лідер польського уряду І. Падеревський терміново прибув до столиці Франції, де він пояснив офіційну польську позицію щодо українсько-польської війни. Польський політик наголошував на оборонному характері дій польських збройних частин, яка, у свою чергу, у відповідь на провокації УГА перейшла у наступ. Стосовно бойових дій на Волині він пояснював це пробільшовицьким характером влади УНР [84, с. 218]. Такі заяви польського державного діяча дискредитували українську делегацію. Це пояснюється тим, що до офіційної позиції Польщі було більше довіри. Це значно зменшувало авторитет до української влади і її делегації в Парижі.

Наголосимо, що українською делегацією на Паризькій мирній конференції 30 травня 1919 р. було підготовлено протест, в якому наголошувалося на Акті Сполучки УНР та ЗУНР та об'єднано всіх українських земель в соборну державу, а це, у свою чергу, унеможливило поширення владних повноважень будь-якого іншого уряду [82, с. 155].

Також зауважимо, що однією з головних проблем делегації УНР на Паризькій конференції була відсутність спільної позиції вітчизняних дипломатичних службовців та політиків щодо зовнішньополітичних союзників. Наприклад, В. Панейко, А. Марголін та О. Шульгін, як і В. Липинський, вважали, що цілком можливо федеративний союз з представниками небільшовицької Росії. Однак це мало відбутися за умови визнання самостійності держав, що утворилися на території колишньої Російської імперії. Крім того, О. Шульгін, як досвідчений дипломат, зайвий раз наголошував на необхідності союзу з Польщею, як країною, яка належала до сфери зацікавлень Антанти і Сполучених Штатів, а особливо – Французької республіки [82, с. 156].

Звісно, що така різноманітність позицій та підходів тогочасних вітчизняних дипломатів, які активно ними пропагувалися, нівелювало невеликі успіхи української дипломатичної місії. 25 червня 1919 р. Рада Чотирьох прийняла рішення, яке дозволило збройним силам Польщі розширити свої операції до р. Збруч. Метою таких дій мав бути захист і охорона населення Східної Галичини. Цікаво, що українська делегація в Парижі була повідомлена про це 27 червня. Вже 2 липня 1919 р. було оголошено протест проти порушення єдності УНР у справі Східної Галичини, легітимацію її окупації польською армією, підписаного всіма українськими дипломатами, за винятком В. Панейка [82, с. 157].

У липні 1919 р. Г. Сидоренка було офіційно звільнено з керівництва через неефективну роботу на Паризькій мирній конференції. Його наступником став М. Тишкевич. Він був аристократом і всебічно обдарованою людиною, головою дипломатичної місії у Ватикані. Такі зміни у

керівництві була позитивно сприйняті європейськими політичними колами за його активну і ефективну діяльність на попередній посаді. Він зміг добитися офіційного дозволу на створення окремих таборів для українських військовополонених в Італії, який був надзвичайно позитивно сприйнятий українськими військовими [81, с. 321].

Наголосимо, що між М. Тишкевичем та промисловцем Боєм були певні домовленості стосовно обміну українських природних ресурсів на продовольчі товари. М. Тишкевич розпочав офіційно розслідувати справи щодо економічних спекуляцій українських дипломатичних службовців. Важливим досягненням стали зустрічі М. Тишкевича зі знайомими політиками французької республіки (Ф. Фошем, Р. Пуанкаре, П. Дешанель) []. Цікаво, що на новий рівень вийшли контакти української делегації з французькою пресою. Це, у свою чергу, дало змогу опублікувати шість інтерв'ю М. Тишкевича у різних паризьких періодичних виданнях. Однак, незважаючи на успіхи на дипломатичній арені, нового керівника делегації УНР в Парижі в різні часи звинувачували в орієнтаціях на Польщу, Росію та Німеччину [30, с. 111].

Зауважимо, що роботі голови активно протидіяли члени української делегації. Спочатку М. Тишкевича просили заборонити приїзд Української капели до столиці Франції через фінансових ресурсів, а потім його звинуватили у небажанні запрошувати українських співаків та знайомити європейців із особливостями української культури. Більшість засідань делегації зводилися до взаємних звинувачень у бездіяльності членів представництва. Така ситуація, іноді штучно створена, була спрямована на дискредитацію М. Тишкевича як очільника українського дипломатичного корпусу в Парижі. На нашу думку, з одного боку, це було пов'язано з конфліктами на соціальному ґрунті (дворянське походження М. Тишкевича). З іншого, розслідуванням фінансових махінацій членів українських дипломатичних структур [30, с. 112].

Підкреслимо, що 31 липня 1919 р. офіційно стало відомо про існування галицького бюро на Паризькій конференції. Тому С. Шелухін офіційно звернувся до голови делегації зі зверненням про неприпустимість функціонування двох українських незалежних дипломатичних центрів на Паризькій мирній конференції [82, с. 150]. Зазначимо, що було проведено розслідування. Результати цього розслідування виявило, що галицьке бюро налагодило таємні контакти з представниками білогвардійської Росії С. Сазоновим та А. Денікіним. У серпні 1919 р. було прийнято постанову про те, що існування такого бюро є незаконним. С. Шелухін звернувся знову до М. Тишкевича з проханням не визнавати галицького бюро. Таке позицію він мотивував тим фактом, що В. Панейко та С. Томашевський діють як «незалежна Делегація незалежної Галицької Республіки» [82, с. 152].

Варто сказати, що восени 1919 р. українська делегація розглянула ноту В. Панейка та С. Томашевського щодо позбавлення права виступати об'єднаній делегації на конференції від імені Східної Галичини. Проте таке рішення не мало жодного впливу на Галицьку частину українського представництва. Внутрішня криза української делегації була посилена окупацією України більшовиками та армією А. Денікіна. Відсутність чіткого плану роботи делегації та вказівок від уряду Директорії УНР і інші чинники спричинили те, що українська дипломатична місія не змогла запобігти прийняттю рішення на Паризькій конференції від 20 листопада 1919 р. про надання Польщі дозволу на управління Східною Галичиною упродовж 25 років [82, с. 155].

Вже 24 листопада 1919 р. було підписано урядову інструкцію стосовно втілення єдиної політики всіма членами українських делегатів. Тому 30 листопада 1919 р. Українська місія прийняла рішення, в якій висловила недовіру В. Панейку та С. Томашевського [82, с. 156].

Підкреслимо, що перебування в Парижі української делегації, щедро фінансувалася українським урядом. Але така фінансова підтримка виявилася не надто результативною. Країни Антанти і Сполучені Штати продовжували

активно підтримувати Збройні сили Півдня Росії генерала А. Денікіна та Польщу, якій було надано дозвіл на окупацію Східної Галичини [84, с. 219].

Наголосимо, що діяльність за кордоном була одним із найважливіших напрямів роботи, від продуктивності якої залежало визнання незалежності України на міжнародній арені та підписання угод із союзниками для боротьби з радянською владою. Однак цьому на заваді стали знані політичні діячі країн Антанти (переважно Франції), які вважали своїм пріоритетом створення сильної Польщі, яка могла виступити у ролі буферної зони проти Радянської Росії. Крім того, українська делегація, яка виїхала до Парижу, мала занадто великий чисельний штат, була недостатньо обізнаною з тогочасною міжнародною дипломатією, принципами проведення зовнішньополітичних заходів. Також ситуацію ускладнювали постійні протиріччя між делегатами. На наш погляд, однією з головних причиною було різне розуміння зовнішньополітичних орієнтирів [30, с. 112].

Зауважимо, що поразки української армії на фронтах сприяли тому, що Польща почала розглядатися урядом УНР як потенційний союзник. Для підготовки необхідної підстави для співпраці з Польщею були залучені військово-дипломатичні місії генерал-полковника С. Дельвіга (травень – червень 1919 р.), полковника П. Липка (липень 1919 р.) та заступника голови Ради Міністрів А. Ливицького (жовтень 1919 р.). Перспективи налагодження взаємин УНР із Польщею з'явилися після того, як відбулася передача Східної Галичини під тимчасовий контроль Польщі. Ю. Пілсудський, як очільник Другої Речі Посполитої, позитивно ставився до існування України. Він вважав, що українська держава відіграє роль бар'єру між Польщею та Радянською Росією [84, с. 223].

Слід зауважити, що польська орієнтація була неоднозначно сприйнята українськими політичними діячами. Особливу протидію надавали галичани та наддніпрянці, які виступали критиками стосовно територіальних поступок, але для збереження державності такі компроміси були необхідними. Цікаво, що посол України у Швейцарії, М. Василько, вважав за можливе

поступатися, в тому числі і територіально, задля збереження державності: «Українці є змушені все те віддати, що зараз перепинає дорогу йти пліч-о-пліч з румунами та поляками, які мають ті ж устремління. що й українці – заводити в освіті давньої Росії» [81, с. 340].

Підкреслимо, що з особливою гостротою постало питання територіальних кордонів, які польські політики, дипломати і військові відмовлялися встановлювати за етнографічним критерієм. Розмежування територій по річку Збруч було негативно сприйнято українськими політичними діячами та дипломатами. Вони не були готові погодитись на такі поступки. Проект підписання договору був узгоджений вже у грудні 1919 р., але його підписання відбулося лише весною 1920 р. В українських емігрантських журналах, як і в політичних колах, договір був сприйнятий доволі неоднозначно [81, с. 367].

Спільні військові дії Польщі та армії УНР не були успішними. Восени 1920 р. Варшава опинилася перед загрозою військового нападу більшовицьких військ. Така ситуація на фронтах змусила керівництво Польщі відмовитися від договору з УНР. З жовтня 1920 р. були встановлені домовленості між Другою Річчю Посполитою та Радянською Росією. Стосовно лінії кордону, то вона визначалася по лінії Сарни – Рівне – Радивилів – р. Збруч. Відповідно до цих угод, польська держава припиняла підтримку збройних формувань УНР та білогвардійських військ П. Врангеля [39, с. 440].

Підкреслимо, що майбутні переговори щодо підписання договору між урядами Польщі та Радянської Росії відбувалися у Ризі. Туди були направлені від уряду Директорії УНР сенатор С. Шелухін та голова місії у Литві В. Кедровський. Цікаво, що у переговорному процесі делегація не брала участі [81, с. 370].

Варто сказати, що Ризький мирний договір, підписаний між урядами Польщі та Радянської Росії 18 березня 1921 р., підтверджував анулювання Варшавського договору 1920 р. Відповідно до нових угод, було встановлено

кордон між двома країнами, яким до Польщі відійшли західноукраїнські та західнобілоруські землі. Після його підписання українські території опинилися під окупацією Польщі та Радянської Росії, а переважна більшість українських закордонних представництв перестала функціонувати [81, с. 371].

Отже, Брестський мир 1918 р. відкрив нові можливості для встановлення міждержавних відносин, однак водночас обмежив коло потенційних партнерів української республіки. Представники країн Антанти і Сполучених Штатів, особливо Франції, сприйняли підписання Україною договору з країнами австро-німецького альянсу як зраду інтересів, а відправлені для роботи за кордоном дипломати доби Директорії УНР не змогли змінити цю позицію. Окрім підписання договору, неприйняття України було спричинене низкою зовнішніх та внутрішніх чинників. Різноманітність поглядів на майбутнє України та її міжнародні орієнтири, які були проголошені різними дипломатичними представниками, досить негативно вплинули на ставлення до вітчизняних закордонних представництв. Варто наголосити на тому, що найуспішнішими були зовнішньополітичні представництва періоду Української держави гетьмана П. Скоропадського через продуману структуру, фаховий підбір персоналу тощо. У роки існування Центральної Ради відбувалося лише формування цих місій, а в період Директорії УНР додали нові виклики і проблеми.

3.2. Агітаційно-інформаційна та культурно-освітня робота українських дипломатів

Слід сказати, що відвідування та організація українськими дипломатами різних публічних заходів, зустрічі з представниками країн перебування, обмін важливою інформацією з посольствами різних країн – все це важливими частинами для нормальної комунікації, встановлення теплих відносин, а відтак досягнення поставлених перед представництвами цілей і

завдань. Як зазначає українська дослідниця В. Соловійова, що «структурно діяльність дипломатів доцільно поділити на такі складові: встановлення контактів з урядом та дипломатичними представниками у країнах перебування; зустрічі із представниками країн перебування; відвідування різних дипломатичних заходів, під час яких обговорювалися ряд важливих подій та проблем; організація дипломатичних заходів для ознайомлення з політичною елітою країни перебування; взаємодія з пресою (інтерв'ю, розміщення необхідних документів та матеріалів в українських та зарубіжних газетах та журналах)» [78, с. 133].

Зазначимо, що основні напрямки функціонування українських дипломатичних представництв вказав у своїй ноті англійському уряду А. Марголін. Український дипломат наголосив на політичних, фінансово-економічних та технічних завдання, що стояли перед українськими дипломатичними місіями [5, с. 99].

Наголосимо, що відразу після приїзду до держави перебування обов'язковим для дипломатичного службовця був особистий візит до уряду та вручення вірчих грамот, що офіційно підтверджували повноваження. Д. Левицький у одній зі своїх публікацій так описав своє прибуття: «Я зараз по моєму приїзді, отже в квітні минулого року нав'язав зносини з усіма закордонними послами в той спосіб, що у них усіх я був особисто і усі вони віддали візит. З цього часу я з усіма представництвами підтримує постійні зносини офіціальні, а з представниками окраїнних держав – дружні. Для характеристики подам, що посольства англійське, американське і італійське усім городянам, котрі живуть на паспорти колишні російські або австрійські, не дадуть свого віза на в'їзд до їх країв, наколи вони роджені на етнографічній території України без віза нашої місії. Для них миродайна етнографічна карта народів —Schöfferal, так що фактично ми у тих держав виконуємо наші державні права на цілій нашій етнографічній території» [81, с. 121].

Також українські дипломатичні діячі мали відвідували різні прийоми, організовані іншими представництвами та урядом країни перебування. Також відбувалися зустрічі із очільниками держав, главами урядів та іншими дипломатичними службовцями країни перебування. Один з таких прикладів, це зустріч голови дипломатичного представництва М. Василька із президентом Швейцарії Дж. Мотто [29, с. 110].

Зазначимо, що українськими дипломатичними місіями влаштовувалися урочисті прийоми на честь вступу на посаду керівника закордонного представництва. Зокрема, це сталося у випадку з Г. Сидоренком, який змінив на посаді голови дипломатичного відомства В. Липинського: «Цим днями у Відні в залах Штадт-Парку відбувся раут української преси в честь нового посла У.Н.Р. при австрійському уряді п. Сидоренка. Члени союзу журналістів в теплих промовах витали шановного посла, як палкого борця за самостійність рідного краю. Відповідаючи на промови, п. Сидоренко висловив надію на близьку перемогу української справи на бажання спільної роботи робітників духа з офіціальними представництвами за кордоном»[81, с. 199].

Цікаво, що з 1919 року уряд Директорії УНР став приділяти особливу увагу інформаційно-агітаційній діяльності, яка мала актуалізувати українське питання на тогочасній міжнародній арені. Пропаганду, що проводилася українськими дипломатичними структурами, можна розділити на кілька складових:

- опублікування різних статей, присвячених Україні, її географічному, соціально-економічному становищу, населенню, культурі тощо;
- друкування інтерв'ю послів, радників та секретарів українських дипломатичних місій, які видавалися в країні перебування та часописах української еміграції;
- видання різних брошур, буклетів, де розповідалося іноземній аудиторії про найважливіші факти з української історії;

- організація публічних лекцій представниками українських дипломатичних структур, які були присвячені Україні та українському питанню. Такі заходи відбувалися досить рідко, але все ж таки мали місце у той час [29, с. 145].

Наголосимо, що отримання своєчасної, правдивої та актуальної інформації стосовно подій на українських теренах було нагальною необхідністю для вітчизняних закордонних відомств всіх періодів Української революції 1917-1921 рр. Однією з найбільших проблем було налагодження постійних контактів між МЗС УНР і українськими дипломатичними структурами [81, с. 339].

Варто підкреслити, що у роки існування уряду Директорії УНР представниками Міністерства преси та пропаганди і урядовим відомством закордонних справ було запропоновано проект створення «Центрального Інформаційного Інституту». На погоджувальній нараді голів українських дипломатичних місій також обговорювалася тема про створення єдиного координаційного центру, який би займався пропагування української ідеї, друку різноманітних праць, присвячених Україні тощо. Як пише українська дослідниця Н. Ластовець, що «така ідея не змогла реалізувати на практиці через певні чинники:

- відсутність фахівців-журналістів у складі дипломатичних місій;
- відсутність стабільного зв'язку з урядом в Україні, а отже вичерпної інформації про події, що там відбуваються;
- фінансування інформаційної роботи дипломатичних установ призводить до розпорошення державних коштів;
- відсутність єдиного органу управління з інформування за кордоном» [53, с. 100].

Незважаючи на це, створення та робота єдиного центру інформування за кордоном покладалася на працівників українських дипломатичних відомств. Як зразок для наслідування наводилася успішна робота прес-бюро

дипломатичних представництв УНР у Німеччині, Австрії та Туреччині. Інформаційні відділи підпорядковувалися керівникам місії [53, с. 101].

Зауважимо, що інформаційні підрозділи українських представництв організовувалися за відсутності чітких розпоряджень стосовно їх облаштування та функцій з боку Міністерства преси та пропаганди та МЗС. Зокрема, не було чітко визначено штат, а тому організація, персональний склад, вектори роботи визначалися дипломатичними представництвами на місцях. Це, у свою чергу, суттєво ускладнювало координацію та керівництво інформаційною роботою представництв. До складу прес-бюро зазвичай входили вільнонаймані працівники, а саме друкарки, перекладачі, редактори у кількості від 6 осіб [30, с. 133].

Зазначимо, що ставлення до роботи інформаційного відділу як до другорядного і неважливого напряму роботи також було однією з причин неефективної роботи українського дипломатичного відомства [30, с. 139].

Окремо слід проаналізувати ситуацію із дипломатичним представництвом у Сполучених Штатах. В офіційному протоколі виконавчого комітету Федерації українців у США від 20 березня 1920 р. робота цього представництва з інформування українських громадян у США характеризувалася наступним чином: «За вісім місяців діяльність п. Ю. Бачинського полягала у передруці чотирьох дрібних брошурок і передачі в американські газети кількох десятків вісток, застарілих, баламутних і ні для кого не цікавих... За вісім місяців... ні одним словом не висвітлив української справи, визвольних змагань українського народу, селянської боротьби за землю та волю, навіть тих сучасних подій на Україні, в яких зацікавлений цілий світ. За вісім місяців він не написав жодної книжки, жодної статейки, не виступив на жодному зібранні, не прочитав жодної лекції про українську справу» [51, с. 32].

Підкреслимо, що стан справ стосовно інформуванням українських дипломатичних місій про події, що відбувалися на території України, був катастрофічним. Наприклад, О. Лотоцький, голова місії УНР у Туреччині

1919-1920 років згадував про ці проблеми наступне: «Не можу тут не згадати, що в пресовій справі Посольство було не лише в трудному, але й просто у безвихідному положенні. Одірвані од світа своєрідними союзними кордонами, ми знали про події на Україні ледве чи більше, ніж. пересічний царгородець. Даремно, перериваючи ті кордони, посилалося до наших урядових чинників благання – присилати кам'янецьку пресу, – жадного відгуку на них не приходило. Аж пізніше, коли я, переїзжаючи через Варшаву та користуючись ласкавою гостинністю тутешньої української місії, опинився в кімнаті —Hotelu Europejskiego (де така кімната постійно удержувалась для переїзжих дипломатів), – мою увагу звернули на себе якісь складені горою на шафі пачки, видимо, приготовані кудись для пересилки. Діставши з шафи кілька таких самих пачок, я мало не обмер з перепуття: то було кладовище посилок українських газет, опакованих у Кам'янці в міністерстві пропаганди та перевезених до варшавської місії – для дальшої пересилки. Тут була і для Царгородського Посольства велика кількість пачок, за які ми в Царгороді ладні були життя своє віддати. А увесь той скарб вичікував на готельовій шафі слухної —оказії – та так і не діждався. Так би мовити, недотягнення урядової технік...»[Цит. за: 81, с. 345].

Не перевірені інформаційні повідомлення про внутрішні справи місії, яка друкувалися в українських журналах у той час, у тому числі й емігрантських виданнях, завдавали суттєвого удару по авторитету українських дипломатичних відомств. Саме тому українським дипломатичним службовцям доводилося витратити багато часу не лише на встановлення взаємин та організацію функціонування дипломатичних структур, а й на протидію щодо поширення неправдивої інформації від «членів представництва» [30, с. 129].

Варто наголосити, що одним із напрямків функціонування українських дипломатичних місій за кордоном була опіка української освіти та культури. Зазначимо, що цей напрямок тільки частково можна зарахувати до інформаційної роботи українських дипломатичних працівників через низку

чинників. По-перше, дипломатичні закордонні відомства не були зобов'язані займатися заходами культурницького характеру. По-друге, ініціатива щодо організації культурних та освітніх публічних заходів належала окремим управлінцям українських дипломатичних установ, що опиралися на свої дружні контакти у середовищі інтелігенції країни перебування [30, с. 129-130].

Слід підкреслити, що з кінця 1919 р. через низькопродуктивний результат роботи української місії на Паризькій мирній конференції відбулася переорієнтація зовнішньополітичного курсу щодо встановлення та налагодження контактів на пропаганду української справи за кордоном. Звісно, що це не означало припинення спроб стосовно легітимізації статусу УНР як незалежної держави. Тепер основне місце відводилося інформуванню громадських кіл зарубіжних країн та актуалізації теми про створення незалежної України, її майбутнього тощо [81, с. 432].

Діяльність культурницького характеру була спрямована на розв'язання деяких проблемних аспектів: популяризувати українське питання серед громадян іноземних держав за допомогою пропаганди української історії, її культурних здобутків, мистецтва, літератури, сприяти становленню та розвитку взаємин між українським дипломатичним представництвом та інтелігенцією, політичною елітою країни-перебування. Зауважимо, що культурницьку діяльність умовно можна умовно розділити на два основні напрямки: влаштування різних публічних культурних дійствах (ювілеїв видатних українців, привітання з різними святами, читання лекцій) та участь у культурних заходах у країні-перебування (покладання квітів до постаментів відомим діячам, вітання з різноманітними святами тощо) [30, с. 132].

Доволі часто культурна діяльність була пов'язана з авторитетом певного дипломата, його досягнення у професійній діяльності. Яскравий приклад, посольство УНР у Болгарії, де секретар болгарського посольства Д. Шелудько разом із службовцями представництва змогли влаштувати заходи, які були присвячені пам'яті українського інтелектуала М. Драгоманова. Це

було позитивно сприйнято в середовищі болгарської інтелектуальної еліти [81, с. 445].

Цікаво, що у березні 1920 року було створено українсько-болгарське товариство за пропозицією знаного професора І. Шишманова. Про цю подію написали у тогочасній пресі так: «Членами фундаторами являються: Ад. Будевська-Ганчечева (славнозвісна актриса); Р. Баджова; С. Баджов (професор, художник), Н. Балабанов (урядовець українського посольства); др. Ст. Младенов (професор); Ю. Налісник (урядовець українського посольства); Б. Николаєв (адвокат); Ів. Николаєв (журналіст); П. Сікора (секретар українського посольства); др. Дм. Страйшмиров (політичний діяч, журналіст); Хр. Цаносов-Держак (письменник, поет); Н. Чилинчирова; С. Чилинчиров (поет, сучасний перекладач Шевченка на болгарську мову); С. Чуканов (учитель); Д. Шелудько (секретар українського посольства); др. І. Шишманов (професор, відомий діяч і знавець України); Дм. Шишманов (письменник); В. Шульговський (учитель). Головою товариства є др. Ів. Шишманов». Це свідчило, що тісні культурні зв'язки між Україною та Болгарією. Крім того, участь у публічному заході таких відомих болгарських діячів як І. Шишманов була підтвердженням значущості цієї події для громадськості Болгарії [81, с. 447].

Окрім читання відкритих лекцій, влаштувалися так звані вечори. О. Лотоцький у свої спогадах писав таке: «Посольству все ж удалося зав'язати досить широкі товариські стосунки не лише серед представників народних меншостей у Царгороді, але – і головно – з турками. Особливо такі зносини оживилися з приїздом до Царгороду, в серпні 1919 р., призначеного до Посольства на становище радника, кн. Яна Токаржевського-Карашевича. Що четверга у моєї дружини відбувалися чайові прийняття, які відвідували досить численно представники місцевого громадянства. Присутність на тих прийняттях жіночого елементу з складу Посольства, крім моєї дружини та дочки ще й кількох жінок інших членів Посольства, давало можливість відвідувати наш салон і турецьким паням» [Цит. за: 81, с. 449].

Зауважимо, що цими організаційними питаннями займалися працівники українських дипломатичних представництв, українських військових місій, неурядові організації в еміграції. Також влаштовувалися урочистості з нагоди пам'ятних ювілеїв відомих українських діячів, таких як М. Драгоманов та Т. Шевченка [42, с. 250].

Необхідно підкреслити, що українські дипломатичні службовці брали участь у різних конгресах, які проводяться у країнах-перебування. Скажімо, працівники українського посольства в столиці Чехословаччини разом зі своїм подружжям взяли участь у XVIII конгресі «Вільна думка». Тогочасний журналіст І. Федів у своїй статті так описав українську делегацію на конгресі: «українці репрезентовані чисельно, але недостатньо відносно того моменту» [42, с. 253].

Доволі типовими зразками привітань представників іноземних політичних кіл та інтелігенції можна назвати привітання з нагоди важливих свят і ювілеїв. Ілюстрацією такої ввічливості інформації про вітання дипломатичної місії УНР у Швейцарії урядом швейцарської республіки з Новим Роком, та відповідь на нього, яка була направлена українською стороною [81, с. 435].

Також українські дипломатичні відомства займалися освітою на такому рівні, на якому могли це робити. Наприклад, влітку 1920 р. послом УНР у Веймарській Німеччині М. Поршом було підготовлено більше, ніж сто вагонів українських книг для відправки в Україну: «багато книжок надруковано у Відні і Празі. Український уряд запропонував дипломатичній місії увійти в порозуміння з польським урядом в справі пересилки цих книжок на Україну» [30, с. 129].

Також ми зустрічаємо інформацію про подаровані університетам Німеччини посольством української держави у Берліні книги: «Посольство У. Н. Р. у Німеччині подарувало через Міністерство Закордонних Справ Німеччини слов'янським семінарам університетів у Берліні, Лейпцигу та Мюнхені по бібліотеці, складеній з екземплярів усіх наукових та

белетристичних книжок, друкованих українськими видавництвами за кордоном» [46, с. 267]. Доволі поширеним явищем було читання публічних лекцій працівниками українських дипломатичних відомств, що суттєво посилювало інтерес до України, її історії, культури тощо [46, с. 269].

Вже у липні 1920 р. відбулася інша лекція, організована українською місією в Італії, яка була присвячена місцю жінок в українській історії та культурі: «В Римі була улаштована пп. Єремієвою і д-р Гріненком лекція для італійського громадянства на тему «Українське жіноцтво в історії України»[81, с. 450].

Підсумовуючи підсумки цієї частини нашої роботи, зазначимо, що перераховані нами чинники на практиці унеможливлювали продуктивну діяльність українських місій у цьому напрямі. Відвідування різних світських зустрічей, знайомства з дипломатичними працівниками іноземних держав різного ранку у країні перебування, організація діячами культури країн перебування спільних громадських товариств та влаштування публічних заходів не могли повноцінно замінити відсутність необхідної інформації з України. Це, у свою чергу, значно ускладнювало роботу щодо популяризації української справи за кордоном.

ВИСНОВКИ

Опрацьована нами наукова література і джерела дають нам підстави стверджувати, що тема стосовно становлення і діяльності українських закордонних представництв упродовж 1918-1921 рр. є малодослідженою, а її наукова і суспільно-політична актуальність не викликає заперечень. Хоча й чимало часу минуло з тих подій, але вітчизняні історики продовжують досліджувати маловідомі аспекти Української революції 1917-1921 рр., у тому числі і зовнішньополітичний курс тогочасних українських урядів.

Варто наголосити, що майже усі українські дипломатичні службовців у зазначений період мали вищу освіту, найчастіше фах юриста чи історика. Віковий діапазон українських дипломатів був різним, але переважна більшість із них складала від 36 до 41 року. Зазначимо, що практично половина з них навчалася у двох і більше вищих навчальних закладах і володіла декількома іноземними мовами. Зазвичай це була французька та німецька. Але знання мов не компенсувало брак досвіду державного управління. Тому, як ми й наголошували у своїй роботі, найбільш ефективними дипломатами були вихідці з дворянського стану (М. Василько та інші). Саме вони мали досвід спілкування та численні контакти із зарубіжними політичними діячами. На противагу їм, представники інтелігенції прагнули активно співпрацювати з політичними силами країн перебування, які належали до соціал-демократичного табору.

Слід вказати, що вагому роль відігравала організаційна ієрархія українських дипломатичних інституцій. Початкові кроки щодо регламентації діяльності зарубіжних представництв мали місце наприкінці 1917 р., але основні акти були представлені на обговорення і ухвалені у 1918 р. Тому чисельність дипломатичного корпусу та обсяг його фінансового забезпечення були важливими у вирішенні поставлених зовнішньополітичних завдань.

Також зазначимо, що поділ на три (у роки Центральної Ради та Директорії УНР) і на два (доба Української держави гетьмана П. Скоропадського) розряди дипломатичних місій було обумовлене тими

завданнями, що стояли перед українськими урядами у той час. Цілком зрозуміло, що вони відрізнялися між собою за чисельністю, розміром фінансової підтримки тощо. Представництва I розряду, які склалися від 9 до 12 осіб, вирушали до держав, налагодження взаємин із якими було пріоритетним завданням для української влади. Місії II розряду, від 4 до 7 осіб, у першу чергу, були орієнтовані на співробітництво у фінансовій і економічній царинах. Місії III рівня відправляли до новостворених держав, які з'явилися на уламках колишньої Австро-Угорщини та царської Росії. Поява представництв у цих країнах було свідченням прагнення до співпраці з їх урядами.

Варто наголосити, що фінансових ресурсів, які спочатку були закладені в документах про склад українських представництв, було вкрай мало. Тому ще в роки існування Української держави гетьмана П. Скоропадського стало зрозуміло, що для продуктивного функціонування обсяг коштів необхідно збільшити. У період уряду Директорії УНР фінансова підтримка збільшилася, але знецінення української грошової одиниці і зростання кількості зарубіжних представництв, нівелювало ці зусилля. Зазначимо, що заробітна платня дипломатичних службовців дозволяла орендувати приміщення для їх проживання, але цього бракувало для ведення активного світського життя, яке вимагалось від дипломатів. Упродовж 1920-1921 рр. відбулося значне скорочення чисельності штатів, під яке потрапили консульські працівники, почали припиняти діяльність місії, які не отримували належного фінансування. Траплялися такі випадки, коли очільник представництва утримував його власним коштом.

Підкреслимо, що побутові умови українських дипломатів були різними. Вони залежали від рівня забезпечення місії та наявності особистих фінансів у дипломатів. У деяких випадках службовці жили в будинку, де перебувало представництво, якщо це був готель або орендувалася уся будівля. Переважно житло винаймалося у зручних районах міста. Окремим пунктом витрат був відповідний одяг для дипломатів. На нього

передбачалися бюджетні кошти або, за їх відсутності, відшкодування грошей за їх придбання. Часто костюми готувалися після приїзду представництва в країну перебування або використовували свій за умови його відповідності до тогочасних стандартів дипломатичного етикету.

Варто відзначити, що конфлікти у середовищі українських дипломатичних представництв упродовж 1918-1921 рр. були звичною справою. Їх причиною була відсутність офіційних розпоряджень від Міністерства зовнішніх справ, довільна інтерпретація розпоряджень, протиріччя різного характеру всередині цих місій та конфлікти між українськими дипломатами на соціального, політичного чи економічного підґрунтя. Тим паче, що вітчизняні дипломатичні працівники були у той час недостатньо підготовленими для виконання покладених на них обов'язків та розв'язання зовнішньополітичних завдань. Вплив політичних та індивідуальних уподобань виражався у дистанціонуванні від задекларованого владою курсу у зовнішній політиці.

Однак, не зважаючи на перераховані нами вище недоліки, які були в українському зовнішньополітичному відомстві у 1918-1921 рр., діяльність тогочасних дипломатів сприяла ознайомленню світової громадськості з українським питанням, поширенню інформації про боротьбу української нації за свою незалежність і державотворчих прагнень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Винниченко В. К. Відродження нації (історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). Київ: Політвидав України, 1990. Ч. 3. 535 с.
2. Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників: у 2 т. Упоряд.: І. Гнатишин, О. Кучерук, О. Маврін. Київ: Укр. письменник, 2008. Т. 1. 369 с.
3. Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників: у 2 т. Упоряд.: І. Гнатишин, О. Кучерук, О. Маврін. Київ: Укр. письменник, 2008. Т. 2. 379 с.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). Київ, 2007. 632 с.
5. Марголин А. Украина и политика Антанты: записки еврея и гражданина. Берлин: Изд-во С. Ефрон, 1922. 397 с.
6. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. К.: Темпора, 2003. 608 с.
7. Матяш І. «Основною орієнтацією... мусить бути орієнтація українська»: (Протоколи віденської серпневої Наради послів і голів дипломатичних місій 1920 р. Джерело з історії української дипломатії). Україна дипломатична: науковий щорічник. Київ, 2005. Вип. 6. С. 102–144.
8. Онацький Є. Під омофором барона М. Василька (Записки журналіста й дипломата від 3.08.1920 до 31.12.1921). *Український історик*. 1978. № 4. С. 83-93.
9. Петлюра С. В. Статті. Листи. Документи. Т.3. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. 615 с.
10. Севрюк О. Берестейський мир (уривки із спогадів). PARIS: Les nouvelles ukrainiennes, 1928. 15 с.
11. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 р. Київ–Філадельфія, 1995. 493 с.

12. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 5: Директорія і Антанта. Львів: ВЦ НТШ, 1964. 248 с.
13. Томашівський С. Під колесами історії. Нью-Йорк: «Булава», 1962. 111с.
14. Україна у ХХ столітті (1900–2000): Зб. документів і матеріалів. Упоряд.: А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. Ю. Король та ін. Київ: Вища школа, 2000. 351 с.
15. Українська Центральна Рада. Документи та матеріали. Т. 1 (4 березня – 9 грудня 1917 р.) / упор. В. Верстюк. Київ: Наукова думка, 1996. 589 с.
16. Українська Центральна Рада. Документи та матеріали. Т. 2 (10 лютого 1917 – 29 квітня 1918 р.) / упор. В. Верстюк. Київ: Наукова думка, 1997. 422 с.
17. Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали. Упор. В. Даниленко, Н. Кривець. Київ: Смолоскип, 2012. 592 с.
18. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. Відень. Т. 1. 152 с.
19. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. Відень. Т. 2. 200 с.
20. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. Відень. Т. 3. 60 с.
21. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. Відень. Т. 4. 193 с.
22. Чернин О. В. Дни мировой войны. Петроград: Госиздат, 1923. 346 с.
23. Чикаленко Є. Щоденник 1919 – 1920. Київ–Нью-Йорк, 2005. 640 с.
24. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. Прага: Вільна спілка, 1928. 333 с.
25. Шаповал М. Занепад УНР. Прага: «Вільна Прага», 1928. 42 с.
26. Шульгин О. Без території: Ідеологія та чин уряду УНР. Київ: Юрінком Інтер, 1934. 342 с.

27. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної ради: Біографічний довідник. Київ, 1998. 255 с.
28. Веденєєв Д. Високо тримали прапор обов'язку дипломати Центральної Ради УНР. *Розбудова держави*. 1996. № 8/9. С. 52–54.
29. Веденєєв Д. Дипломатична служба Української держави 1917–1923 роки. Київ: Наук.-вид. від. НА СБ України, 2007. 260 с.
30. Веденєєв Д. Міжнародно-інформаційна діяльність Української держави 1917–1923 рр. Київ: Наука. Відділ НА СБУ, 2009. 164 с.
31. Гай-Нижник П. «Супруніада»: уряд Директорії проти фінансової агентури УНР в Німеччині (1919–1921 рр.). *Київська старовина*. 2010. № 1. С. 46–70.
32. Гай-Нижник П. Невідомі телеграми послів В. Липинського та Ф. Штейнгеля до экс-міністра закордонних справ Української держави Д. Дорошенка під час його перебування в Швейцарії (листопад 1918 р.). *Київська старовина*. 2004. № 2. С. 119–131.
33. Гай-Нижник П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). Київ: Дуліби, 2016. 532 с.
34. Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади та національне державотворення (1917–1920 рр.). Київ: ЩеК, 2010. 304 с.
35. Дацків І. Дипломатичні взаємини Української держави гетьмана П. Скоропадського з Антантою: історіографія питання. *Регіональні проблеми української історії*. 2008. Вип. 1. С. 92–100.
36. Дацків І. Концептуальні засади організації і функціонування дипломатичної служби України в добу Центральної Ради. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник*. Тернопіль, 2014. Вип. 19. Ч. 1. С. 210–218.
37. Дацків І. Політика Антанти щодо Української Центральної Ради в 1917–1918 роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2010. Вип. 29. С. 88–92.

38. Дацків І. Становлення українсько-французьких дипломатичних відносин у добу Директорії УНР. *Гілея: збірник наукових праць*. Дніпропетровськ, 2010. Вип. 34. С. 46–57.
39. Дацків І. Українська дипломатія (1917–1923 рр.) у контексті світової історії. Тернопіль: Крок, 2013. 621 с.
40. Дацків І. Утворення системи дипломатичних представництв і місій Української Народної Республіки. *Всеукраїнський журнал «Мандрівець»*. 2014. Вип. 1. (109). С. 22–25.
41. Дацків І. Формування зовнішньополітичної концепції Українською Центральною Радою від автономії до незалежності. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2009. Вип. 16. С. 43–46.
42. Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. Тернопіль: Астон, 2009. 519 с.
43. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 1922 рр. Київ: Оріани, 1998. 240 с.
44. Добржанський О. В. Микола Василько – видатний український дипломат початку ХХ ст. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2008. Вип. 14. С. 222-228.
45. Добржанський О. Василько Микола Миколайович. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 1: А-Ж. Івано-Франківська обласна державна адміністрація; НАН України. Інститут історії України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса, Інститут народознавства і т. д. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018. С. 228.
46. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. в 2-х т.: Документально-наукове видання. Київ: Темпора, 2002. 320 с.

47. История Украинской ССР: в 10 т. Т. 6: Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917 – 1920). Отв. ред.: Н. И. Супруненко. Киев: Институт истории АН УССР, 1984. 655 с.
48. Ковальчук М. Дипломатія Української держави у контексті завершення Першої світової війни. *Україна дипломатична: наук. щорічник*. 2008. Вип. 9. С. 197–230.
49. Кондратюк К. Новітня історія України. 1914–1945 рр. Курс лекцій. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 262 с.
50. Кривець Н. В. Розвиток дипломатичних відносин Української Держави з Німеччиною в 1918 році. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2004. Вип. 10, Ч. 2. С. 481–499.
51. Ластовець Н. О. Місія УНР у США в 1919–1921 рр.: проблеми становлення. *Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка*. Серія Історія. 2016. Вип. 2 (129). С. 31–33.
52. Ластовець Н. О. Освітній рівень та віковий поділ українських дипломатичних представників початку ХХ століття. *Гілея: збірник наукових праць*. Дніпро, 2016. Вип. 109 (№ 6). С. 74–77.
53. Ластовець Н. О. Повсякденність українських дипломатичних представництв періоду Директорії УНР (1919–1921 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2016. Вип. 19. С. 95–104.
54. Ластовець Н. О. Повсякдення українських дипломатів початку ХХ століття (за матеріалами Центральної Ради). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2016. Вип. 22. С.44–49.
55. Лихолат А. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине. Москва, 1949. 214 с.
56. Людендорф Е. Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. Москва: Госиздат, 1923. 316 с.

57. Матяш І. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії в Угорщині у світлі архівних документів. *Україна дипломатична: науковий щорічник*. 2005. Вип. 5. С. 164–178.
58. Матяш І. Історія української дипломатії в канадських архівах. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Київ. 2008. Вип. 14. С. 192–199.
59. Матяш І., Мушка Ю. Документи ЦДАВО України про діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. пр. К., 2007*. Вип. 7. С. 93–108.
60. Ми і вони (Зовнішня політика та зовнішньоекономічна діяльність України часів Української революції 1917–1921 років). Упоряд. О. Копиленко, І. Мищак, О. Рафальський. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2012. 312 с.
61. Нариси з історії дипломатії України. О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін. під. ред. В. А. Смолій. Київ: Альтернативи, 2001. 736 с.
62. Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії. Прага: Вид-во «Пробоем», 1941. 21 с.
63. Пиріг Р. Гетьманська держава 1918 року: роздвоєна лояльність політичної еліти. *Україна кризь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 743–751.
64. Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. 518 с.
65. Пиріг Р. Джерельна база з історії української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження. *Архіви України*. 2011. №6. С.83–104.
66. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ, 2011. 334 с.

67. Піддубний І. Дипломатичні відносини між Україною та Румунією у 1918–1923 рр. *Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: міжнар. наук. конф., 16-17 травня 2001 р.* Чернівці, 2002. С. 199–210.
68. Попенко Я. Діяльність дипломатичної місії УНР у Франції (січень – червень 1920 р.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2010. №28. С. 169-174.
69. Прідченко Н. Вячеслав Липинський про місце України в системі міжнародних відносин. *Історичні і політологічні дослідження.* 2001. №2. С.110-113.
70. Реєнт О. Павло Скоропадський. Київ: Альтернативи, 2003. 304 с.
71. Рибалка І. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. років: матеріали особового походження. *Архіви України.* 2011. №6. С. 83–104.
72. Ротшильд Дж. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. Київ: Мегатайп, 2001. 496 с.
73. Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика США щодо України в 1917–1918 рр. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. 304 с.
74. Солдатенко В. Гетьманська держава і В. Липинський. Збірник наукових праць Наук.-дослід. ін-ту українознавства. Київ, 2007. Т.16. С. 220–235.
75. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. Київ: Либідь, 1999. 976 с.
76. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. Київ: Пошук, вид. центр «Просвіта», 1997. 411 с.
77. Соловйова В. Граф Михайло Тишкевич – український дипломат і політичний діяч. *Вісник Київського національного лінгвістичного ун-ту.* Серія: Історія. Економіка. Філософія. 2005. Вип. 10. С. 115–126.

78. Соловйова В. Дипломатична діяльність українських національних урядів у 1917–1921 рр. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. 394 с.
79. Соловйова В. Український дипломат Микола Василько. Наукові праці Національної б-ки України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2004. Вип. 13. С. 105–118.
80. Стрельський Г. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.): біогр. довід. Київ: Видавничий дім ДЕМІД, 2000. 48 с.
81. Табачник Д. Українська дипломатія. Нарис історії. Київ: Либідь, 2006. 763с.
82. Тимченко Р. Українські дипломати на Паризькій мирній конференції. *Український історичний збірник*. 2013. Вип. 16. С. 147–161.
83. Уилер-Беннет Дж. Брестский мир: Победы и поражения советской Дипломатии. Пер. с англ. С. К. Меркулова. Москва: Центрполиграф, 2009. 415 с.
84. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки. Київ: Ніка-Центр, 2015. 512 с.
85. Федюшин О. Украинская революция, 1917–1918. Москва: Центрполиграф, 2007. 332 с.
86. Фишер Ф. Рывок к мировому господству. Политика военных целей кайзеровской Германии в 1914-1918 гг. Москва: РОССПЭН, 2017. 677 с.
87. Цветков Г. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр.: Навч. Посібник. Київ: Либідь, 1997. 232 с.
88. Циватий В. Традиції європейської та української дипломатичної практики: історична ретроспектива. *Зовнішні справи*. 2014. №4. С. 40–43.
89. Чубарьян А. О. Брестский мир. Москва: Госполитиздат, 1960. 414 с.

90. Шаповал А. Дипломат Української народної республіки: до 130-річчя від дня народження Дмитра Антоновича. *Історичний журнал*. 2007. №5. С. 51–61.